

**Дагъустандин
дишегъли 3/2019**

ДЕНЬ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ

Хадиджа Исмаилова.
Фото Рамии Багавовой.

Кижни пек гваз...

Мад за жувак кьалабулук кутазвай месэладикай ихтилат арадал вегезва. Мад – мектебдикай...

Са Тимил йикъар идалай вилик за жуван хтуддин дневникда вил экъурна. Михьи чинар, са кьиметни авач, муаллимдин патай са гаф-чални кхьенвач. Идалай гуь-гуьниз за жуван танишривай абурун аялри келзавай мектебда дневникар амайди яни-тушни лагъана хабар къуна. Садбуру ама лагъана жаваб гана, муькуьбуру чпин аялрив гвай дневникарни гъа заз акур гьалда авайбур я лагъана. Бязи мектебра электрон дневникар ава лагъана, бязи муаллимри журналдин чинин шикил яна, аялриз вацапдай чпин кьимет кьалурзава, лагъана. Са гафуналди, низ гьикI хуш ятIа, гьакI ийизва.

«Компьютеризация», «технологизация»,.. мадни маса «-цияр»... Им шумуд йис я мектебдин кьурулушар «хьсанвилехъди» дегишариз! Гьакъикъатда лагъайтIа, югъ-къандавай а кьурулуш генани пис жезва!

Ингье гьакъикъатда гьикI жезватIа. Ученикди доскадив жаваб гана, муаллимди адан жавабдиз кьимет гузва. Муаллимдин вилик компьютер ва я ноутбук хъана кIанда, ада ана кьимет эцигизни са къадар вахт физва. Амма икI авун патал, вири чкайра Интернет авани? Вири чкайра ара датIуз электрик эквер авани?!

Ихътин гьалара диде-бубайривай чпин аялдин гьар йикъан тарсарал ва вич тухузвай кьайдадал гуьзчивал ийиз жезвач. Советрин мектебда жезвай! Зун са кардин гьавурда акъазвач, вуч паталди мектебдин вердиш кьурулушар дегишарнавайди ятIа!

Чаз виридаз малум кар я: диде-бубайри, чпин агьвалдизни килиг тавуна, аялриз репетиторар къазва – неинки ЕГЭ-диз гьазур хьурай лугъуз, гьакIни абурув дерин чир-

вилер агакьрай лугъуз. Гила куьн килиг: репетиторвиле, адет яз, аялдиз тарс гузвай гъа муаллим къазва! Мегер и муаллимди, вичи алава тарсарни хгузвай аялдиз къвезвай кьимет, хкаж тавуна, эцигдани?! Инал за муаллимриз туьм-буьгь ийизвай кар авач, зун абурун агьвалдинни мажибрин гьавурдани акъазва...

Гъа са чIавуз чи мектебрин винел йикъа-йикъа цIийи-цIийи кьайдаяр хар хьиз къвезва. Гьатта аялдивай мектебдиз татайтIани жезва, адаз компьютердай тарсар гузва - Интернетда вири жуьредин чирвилер ава эхир... Аялдин чиниз, вилериз, гуьгуьлдиз килигдай, инсанвилин рафтарвилер, сад-садан гьавурда акъунар кваз къазвай, аялрал рикI алай муаллимар мектебриз герек амач. Куь рикIел аламани, чи аялар чпиз чпин муаллимди лагъай гафунал мягъкем хъана, чи гафунал рази тежез акъваздайтIа? «Чи муаллимди гьакI лагъана...» - им абуру чи вилик эцигдай чIехи делил тир!

Жувакай рахайтIа, зи бахтуни генани гъана. Гъиле кижни пек аваз, чна чи муаллимривай дерин чирвилер, инсанвилин тербия къачузвай.

Р. С. 2018-йисан сентябрдиз Великобританиядин образованидин министр Джастина Грининга ВВС-дин эфирда Британиядин юкъван мектеб советрин образованиди кьурулушдал элячIна куьтягь хъанвайдакай малумарна. Великобританияди советрин тежриба чириз гъеле 1980-йисарин юкъварилай гатIуннай. Министрди лагъана хьи, гила чпин аялри геняр тир Ландауди, Розентал ва Колмогоровова туькIурнавай ва са дегишвални авачиз ингилис чIалаз элкьурнавай учебникарай келзава...

Ингье гъа икI...

Наида КЕРИМОВА

НУМРАДАЙ КIЕЛА:

«ТЕК СА УЬМУЬР ТИМИЛ Я ЧАЗ...»

Яргъал йисара образованидин хиле гьакъисагъвилелди зегъмет чIугур тежрибалу муаллимдин кьелемдикай хкатай тарсар гунин методикадиз талуь макъалаяр, докладар, лекцияр газетра, журналра чапнава. 6

МЕГЕБДАЙ ТИР БУЛАЧ

Им аламатдин инсанар чIехи хъайи аламатдин хизан я – экуь ва дирибаш, намуслу ва кьегъял инсанар дуьньядиз гъайи макан. Адакай кIелайла, вуна кIанзни-дакIанз икI фикир ийида: хизанда сада муькуьдан кар давамардай, вирида саналди са сих тешкилат туькIурдай гьалар арадиз атун патал, диде-бубайринни веледрин, стхайрин чпи-чпин араяр, яраб, гьи жуьрединбур хьун лазим ятIа? 13

КIАНИВИЛЕЛАЙНИ АРТУХ Я

- Зун гьасятда гьавурда акъуна хьи, Акай илимдивай чара авуна виже къведач, тахайтIа хизан арадиз къведач. Бес зунни зегъметдал рикI алайди тир эхир. КIвалахдиз гзаф вахт бахшзавалугъуз, хизандин патай туьгъметар тахьун зун патал важиблу тир. Гафунин кьатI сивемаз чун сад-садан гьавурда акъадай, гьатта гафар галачизни 26

ЗЕНГ

Зун са касдизни течидай шегьердиз куьч хъана. Гьич чин тийидай инсанривай заз куьмек жагъана. Жува виридалайни мукъабур, багърияр я лагъай ксаривай жагъун тавур куьмек заз абурувай жагъана. Им ажайиб гьисс я: чара ксарикай мукъабур, мукъабурукай чарабур хьун... Налугъуди, вун кье уьмуьр тухуниз мажбур хъанва: са уьмуьр маса уьмуьрдалди давам жезва.... 34

МУЗЫКАНИ КУЪН КІАНИ.

ИРИНА НАХТИГАЛЬ

Алай йисуз Дагъустандин государстводин филармонияди вичин 75 йисан юбилей къейдзава. Адан художественный руководитель, РД-дин искусствойрин лайихлу деятель, Ирина Нахтигала чаз медениятдин и идарадин кваллахдикай, гьакI рикIин сидкьидай музыкадиз бахш авур вичин уьмуьрдикай ихтилатзава. Гаф кватай чкадал лугъун хьи, Нахтигаль Ирина Германовнади неинки Дагъустандин филармониядин юбилей, гьакI анин художественный руководитель яз вичи кваллах авур 20 йисни къейд ийизва.

– Ирина Германовна, къенин юкъуз чи филармония гьихьтинди я?

– Гзафбуру филармония – им концертар, тамашаяр ва выставкаяр я лугъуз фикирзава... Гьакъикъатда лагъайтIа, им пешекарвилин музыкадин искусство вилик тухунал ва ам машгъур авунал машгъул медениятдин идара я. Авай мумкинвилериз килигайвал, эхиримжи йисара чна филармония кIвачел ахкъалдарна, къенин юкъуз музыкадал рикI алайбур чи концертриз, фестивалриз, масанрай къезвай дуньяда машгъур музыкантрин манийриз яб гуз къезва. Филармониядин дарамат гъеле XIX асирда эцигнавайди я. Жуьреба-жуьре йисара ана тевлеяр, цехар, складар хъана, гъатта шегъердин собранидин заседаниярни кьиле фейиди я... 1944-йисуз концертрин бюродин бинедал арадал гъайи Дагъустандин филармония иниз 1950-йисара куьч хъанай.

– Филармониядин дараматдиз талукъ суалар мукъвал-мукъвал арадал къезва. СМИ-йра ва соцсетра ам чинал хкунин кIвалахар садазни гъиле къаз кIан тийизвайдакай ихтилатар пайда жезва... Белки, ам чукурриз кIанзаватIа?

– За умудзава, чавай ам хуьз жеда. Ам гьихьтин кIалубда жедатIа, пешекарар гьихьтин къарардал кведатIа, гуьнгуьна хуьтаз жедани, жедачни – и жигъетдай жаваб гун заз четин я. Амма исятда дараматдикай менфят къачун хаталу я: мертебайрин арада авай цлар куьгънебур я, абур садлагъана ацахун мумкин я. Артистри чпин пад-къил ийидай чкаяр авач, буфет, парталар хуьдай чка, артистарни тамашачияр патал лазим маса гзаф шартIар ина авач. Дараматдик гъил хкIур тавуна лап гзаф йисар я.

Им багъаз акъваздай проект ятIани, республикадин кьуватралди и месэла гъялун четин ятIани, РД-дин

медениятдин министр Зарема Бутаевади и месэладин винел к'валахзава.

Дарамат ц'ийи х'вувурла, адан винел патан акунар тарихдинбур хвейит'а, амма к'енепад тамам акустикадин истемишунриз жаваб гудай, алай девирдин зал туьк'уьрнайт'а, х'сан тир.

- К'ьенин юк'уьз куьн г'ина ава?

- Г'елелиг чна филармониядин ц'ийи х'вувунвай гатун майдандин серг'ятда эцигнавай к'ве мертебадикай ибарат идарадин дараматда к'валахзава. Йисан чими вахтара концертар г'ана к'иле физва. Чна К'умук'урин музыкадинни драмадин театрдин сег'недани мярекатар к'иле тухузва, и кардай чна анин рег'берриз еке чухсаг'ул луг'уьзва.

- 1999-йисуз Куьн филармониядин художественный руководителвиле тайинарнай. К'яд йис идалай вилик филармония г'ихьтин г'алда авай?

- А ч'авуз музыкадин еке вак'бияяр г'заф жезвачир. Белки, и кар вахтуних' галаз алак'ялу тирт'а. А йисуз лишанлу крар, вири хилера наг'ак'ян дегишвилер г'заф х'анай эхир. Чара уьлквейрай иниз ак'ятай террористри авур г'ужумар вуч тир! Г'ена чун г'алиб х'ана, чи к'вал – Даг'устан – Россиядин халк'барин хизандик кумук'на. Медениятдих', г'а жергедай яз чи жанрдих' галаз авай рафтарвални, виле ак'ядайвал х'санвилих'ди дегиш х'ана.

- Куьне уьмуьр музыкадих' галаз алак'ялу авун г'ик' х'айи кар я?

- За Каспийскдин музыкадин мектеб куьтяг'на, гуьг'уьнлай – Г. Г'асанован т'варуних' галай Даг'устандин музыкадин училищеда, ахпа Санкт-Петербургдин консерваторияда к'елна; «Музыковедение» пешедай теориядинни композициядин отделение куьтяг'айдалай к'улух' зун Даг'устандиз хтана. 1979-йисалай чи училищеда музыкадин теориядин тарсар гана, 1985-йисуз заз Даг'устандин г'укуматдин филармонияда лектор-музыковед яз к'валахун теклифна.

И к'валах заз г'заф бегенмиш х'ана - концертрин тешкилатда к'валахуникай, сег'недал лекцияр к'елуникай за садрани фикирнавачир. А йисара музыкадин лекторийдик х'сан г'ерекат квай – г'яр вацра 15 концерт гузвай.

- Камерадин музыкадин концертриз г'амиша к'везвай яшлу тамашачийрин г'авурда зун ава. Школьникрин ва студентрин патав лекторияр г'ваз фейила, К'велей залдин фикир желб ийиз г'ик' алак'зава?

- Чи к'валах академический музыкадин искусство яб акалзавайбурал агак'яруникай, абуруз музыкадин г'авурда ак'баз чируникай ибарат я. Г'яр са зат'унин дад чир х'ун патал г'веч'и ч'авалай к'ят'унар тербияламишун герек я. Сег'недилай ван к'везвай эбеди классикадин эсерриз баянар гуналди, за абуруз музыкадих' дуьздаказ яб акалдай, амг'иссдай к'айда чирзава.

- К'ьенин юк'уьз филармонияда г'ихьтин коллективри к'валахзава?

- Чина Россиядин лайихлу артистка Зарифа Абдуллаевадин гуьзчивилик кваз камерадин оркестрди,

РД-дин халк'дин артист Мег'амед Абакарован рег'бервилик квай эстрададин оркестрди, академический жанрдин манидарри к'валахзавай музыкадин лекторийди, музалатрин «Мак'ям» т'вар алай коллективди, этно-джазовый ансамблди; «Эридан» ва «Джислам» манидаррин ансамблри, «Адемос» балетди, г'як'ни халк'дин ва эстрададин манияр тамамарзавай манидаррин ч'ехи дестеди к'валахзава.

- Куьне г'заф к'ядардин проектар уьмуьрриз кечирмишзава, чкадин ва патарилай к'везвай артистрих' галазни к'валахзава. Куь фикирдалди, виридалайни машг'ур ва агалк'унар г'извай проектар г'ихьтинбур я?

- Ихьтин сифте проектрикай сад 2000-йисалай кардик ква, ам жег'ил манидаррин «Чи умудар» фестивалъ я, чна аялриз камерный оркестрдих' галаз сег'неда манияр луг'удай мумкинвал гузва.

19 йисан девирда и конкурса-фестивалда г'алиб х'айи аялар ч'ехи х'айила уьлкведин к'илин музыкадин вузрик экеч'на – Москвада, Петербургда, Саратовда, Ростовда, Астраханда, г'як'ни к'ецепатан уьлквейра.

«Россиядин консерваториядин студентар Даг'устандин филармониядин сег'недал» проектни арадал

атана. И проектдин сергъятра аваз кыле тухвай концертар вини дережадинбур тир! Жегъил дагъустанвиар, жуъреба-жуъре консерваторийра келзавайбур ина кIватI хъана, ансамблар арадал гъана, хъсан эсерар гъазурна; абуру залар тамамдиз ацIурзавай, Россия тирвал гастролриз физвай.

2008-йисуз чна мад са зурба проект, «Порт-Петровские ассамблеи» фестиваль, кардик кутуна. Ахпа оркестррин «Дагъустандин зурнеяр» фестиваль арадал атана; «Яратмишунрин синер» тIвар алай алай девирдин музыкадин проект-форумни уьмуьрдиз кечирмишна.

Чна етим аялар ва набутар патал мергъяматлувилин концертар гуз гзаф йисар я. Гъа са вахтунда чна Республикадин социально-реабилитационный центрада «Аялдиз гъиляр гъи ая» образованидин проектни кыле тухузва. Гъар гъафтеда музыкантар аялрихъ галаз музыкадал машгъул жезва, абур патал машгъулатар арадал гъизва. И проект чна Президентдин грантдин такъатрихъ кылииз акъудзава.

- Куьн паталди вуч иллаки важиблу я – концертдин художественный рекъяй кьиметлувал ва я ада гудай такъатрин хийир?

– Эгер и месэляяр кьведни сад хъиз дуьз атанайтIа, хъсан жедай. Гьелбетда, художественный рекъяй кьешенгвал важиблу я! Пулдин къазанжидикай рахдай кар жезвач. Чун гъавурда акъазва хъи, билетрин кьиметар чавай еке ийиз жедач. Чна чахъ яб акалзавайбурун неинки майилриз, гъакIни абурун такъатрин мумкинвилеризни фикир гузва. Аялрин концертрин билетар 100 манатдихъ маса гузва, чIехибуруз – 200 манатдилай 500 манатдал къван тир кьиметрай.

- Тамашачияр желбдай къайда - концертрин абонементар маса гун - ишлемишзавани куьне?

– Са йисан вилик, сезон пландиз къачудай мумкинвалавайла, абонементар акъудиз ва абур маса гуз жеда. Чаз а кар четин туш, амма тамашачийривай концертриз гъамиша расписанида кълурнавай йикъара къезжедач. Амма чIехи несилдин инсанриз «абонемент» гаф ван хъайила, абурун рикIел куьгъне вахтар хквезва, гъайифдивди жегъил девирдихъ гъасрет чIугвазва. Гъавилияй чна абонементрин ресед кардик кухтунва.

- Филармониядиз къезвай къенин тамашачияр гъихътинбур я?

– Магъачкъаладин тамашачийри чун гъамиша хушдиз кършиламишзавайди я. Виликдай яб акалдайбур неинки са артистдиз, гъакI адан программадизни килигиз фидай, музыкантри кье Бахан авазар язава, пака – Бетховенан, Шопенан ва икI мад. Заз акI жезва хъи, эхиримжи йисара академический концертар са къадарда чIурукIа кълурзава. Амма чи залдиз къезвайбур заз кIан я ва за абуруз икрамзава. Гъар са сегънедал экъечIун – им цIийи дуьнья, цIийи гъиссеря. Классикадин музыкадиз ийизвай итиж, бахтунай хъиз, къвердай артух жезва, и гъакъиндай филармониядин ацIай залри шагъидвалзава.

- Чиниз дуьньядин дережадин «гъетер» атана. Чи тамашачийрикай абурухъ гъихътин фикирар ава?

– Россиядин маса регионрай манидарар атайла, абур чина академический музыкадин культура вилик фенвай гъалдал тажуб жезва. Гагъ-гагъ чи мугъманри ина кIвалахиз амуькьиз гъазур тирдакай лугъуда.

Чиниз мукъвал-мукъвал скрипка ядай устIар ва дирижер, чаз ТВ-дин «Вили къуш» проектдай аквазвай Юрий Медянный, Владислав Вальс, Олег Полянский къезва. Ялавлу манидар Марио-Али Дюранд-Сутуевани и рекъяй вичин сифте камар Дагфилармониядин сегънеда къачуна. Марио-Алиди ина «Пьяцолло квартет» дестедик кваз вичин сад лагъай концерт гана.

- Немс чIалай таржума авурла «билбил» лагъай чIал жезвай фамилияди Куь кьисмет тайинарункай Куьне фикирнани?

– Мумкин я. Нахтигаль фамилия заз бубадила амайди я. Зи буба немс я, диде – урус.

Аллагъдиз шукур хъурай, дидедал чан алама, и йисуз адан 90 йис тамам хъана. Захъ жувахъни кье руш ва пуд хтул ава...

Гъамиша зи къвалав хъайи зи итим ва коллега Владимир Ротте ирид йис идалай вилик кечмиш хъана. Чун филармонияда таниш хъана ва гуьгъуьнлай эвленмишни хъанай.

Володяди республикадин медениятдик ва Даггосфилармониядин кIвалахдик кутур пай зурбади я. Гзафни-гзаф адан зегъметар сеbeb яз чи филармония 90-йисара агал хъайиди туш. Ада администратор ва дизайнер яз кIвалахна, афишяяр авуна, чи лап хъсан алат тир «Стейнвей» клавесиндихъ гелкъвена, ам къайдадик кутуна.

Зи кьисмет, зи уьмуьр – им неинки кIвалах, гъакI вири дишегълийрин хъиз, жуван багърийрин вилик жавабдарвал хиве авай хизанни я. За жув бахтлу инсан яз гъисабзавани? Зи фикирдалди, эхъ, зун бахтлу инсан я, вучиз лагъайтIа, бахт квяй аквазватIа, гъабур вири захъ ава!

Белки, гъавилияй я жеди за, кIелзавайбурухъ элкъвена, жуван рахунар ихътин гафаралди куьтягъзавайди: «Музыкани куьн кIани Ирина Нахтигаль».

ВИАЛЕТТА РАТЕНКОВА

Агьвал агъуз тир агъалийрин, агьил яшда авайбурун игьтияжар таъмин авун патал вири хуьрерани шегьерра и министерстводин жуьреба-жуьре хилерин талукь идараяр кардик кутунай. Министрдин теклифдалди агъалияр яшайишдин месэлайрин жигъетдай хуьдай республикадин Центр ачухнай.

Чилел виридалайни къимет авай кар – инсан ва ада ийизвай къени кIвалахар я. Гьа ихьтин инсанривай тешкиллувилин тежрибани къачузни, акьалтзавай жегьил несилдиз терия гузни чириз жеда.

Перзият Къурбановна чидай инсанрин арадай адаз алхиш тийидай, адакай хъсан гафар рахун тийидай кас жагъидач. И дишегьлидин уьмуьрдихъ къетIен мана ава, ам датIана къени крарал, инсанриз хийир авай крарал машгъул я. Исятдани, вичин уьмуьрдин са къадар яшариз атанвайлани, адан рикIе еке крар, еке мурадар, абур уьмуьрдиз куьчуьрмишдай къастар ава.

Гьа са вахтунда Перзият Къурбановна халис, къайгъудар диде, чешнелу кайвани я, ада вичин руьгъдин вири чимивал, кIанивал вичин хизандиз, мукьвабуруз, багърийриз бахшзава.

Чна квез куь юбилей мубарак ийизва, играми Перзият Къурбановна, чи мурад куьн сагъ-саламат хъун, къенлай куьлухъни куьне чун хъсан, регъимдив ацIанвай, баркаллу краралди шад авун я! Чна умудзава хьи, квез хас тир жавабдарвили ерийри, камаллувили, руьгъдин чимивили халкъарин арада сад-садан гъавурда акъунин, ислягъвили, дуствилин гьалар арадал гъида, къенлай куьлухъни вири абурлу рекъерин жигъетдай чи ватан тир Дагъустан виликди тухуда.

**«Дагъустандин дишегьли»
журналдин редакциядин
къуллугъчияр**

РИКИН ЦЕЛХЕМАР ГЪАВАЙДА КУДАЧ

Гуьзел дишегьли, диде, тIварван авай политик, Дагъустандин интеллигенциядин лайихлу векил, карчи, ватанперес, чи журналдин игит Перзият Къурбановна Багандовади вичин юбилей къейдзава.

Адан акъуллувилел, инсанрив эгечIавай тегьердал, абуроз куьмек гун патал ийизвай алахъунрал гьейранвал ийизвай чавай и дишегьлидин карчивилин алакьунриз, уьмуьрдин тежрибадиз,

гъихьтин чIехи къуллугърин сагъиб вич хъанатIани, инсанрихъ адан рикI куниз фикир тагана акъвазиз жедач.

Са гзаф йисарин къене Перзият Къурбановна Багандова Дагъустандин яшайишдин рекъай виликди тухунин министерстводин къиле хъана. Къейд ийин хьи, гьа девирдилай республикадин гьукумдин и важиблу хиле хъсан патахъди гзаф дегишвилер къиле фена.

«ТЕК СА УЬМУЬР ТІММІЛ Я ЧАЗ...»

Алквадар Гъасан эфендин тухум чи вири уьлкведиз фадлай машгур я. ИкI, тIвар-ван авай гзаф къадар инсар, гъа жергедай яз къадалай виниз илимдин докторар, кандидатар, Социализмдин Зегъметдин Игит, пуд кас Ленинан ордендин сагъибар, Россиядин илимрин Академиядин гъакъикъи член лап гзафбуруз чида. И тухумдин векилар ругуд сеферда Государстводин ва Ленинский премийриз лайихлу хъана! ГъакI хуьруьн майишатдин лайихлу работникар, духтурар, муаллимар, нефтянникарни акъатна.

Къенин зи суьгъбет гъа и тухумдин векил, Гъасан эфендин хтул, 34 йисуз Махачкъала шегъердин 39-нумрадин лицей-школада географиядин тарсар гайи, вичин 90 йисан юбилей къейдзавай тежрибалу муаллим, машгур краевед Нурият Имамовна АЛКАДАРСКАЯДИКАЙ я.

Ам 1929-йисуз Къасумхуьруьн райондин Алквадарин хуьре дидедиз хъана. Нурият Огнида 1-классдиз фена. Гуьгъуьнлай (бубадин кIвалахдин чкайрихъ галаз алакълу яз) гагъ Избербашда, гагъ Дербентда кIелна. Адан буба Избербашда таъминарунин рекъий отделдин (ОРС) къиле акъвазнавай.

1942-йисуз Ватандин ЧIехи дяве башламиш хъайила, хизан Алквадарал хтана. И чIавуз Нурията анжах 6-класскуьтягнавай. Хуьре адаз кIелун давамар хъувун къисмет хъанач, гъикI лагъайтIа, ана авайди анжах сифтегъан (4 йисан) школа тир. Муаллимар вири фронтдиз фенвай, аялриз тарсар гудай кас авачир. Къулан СтIалдилай тир Шихнабиев Шихгъасана мектебдин директорвални, муаллимвални, завхозвални ийизвай. Вичизни повестка атайла, ам школадин куьлегарни будильник гваз Нуриятан диде Рейгъанатан патав фена ва адаз икI лагъана: “Зун фронтдиз физва. Мектебда тарсар тухудай са касни авач. Аялар гъакI туна виже къведач. Ви руша шегъерда 6-класскуьтягнава. Адавай чи муаллимар эвез ийиз жада!” Шихгъасана Нурият школадиз тухвана, аялрихъ галаз танишарна ва ам кIвалахдин гъавурда туна. Гъа икI, цIикъвед йис хъанвай назик рушан къуьнерал

четин пар эцигна. Школадихъ лагъайтIа, тарсар тухун патал авайди тек къве кIвални са дегълиз тир. Са классда къилдин жергеда 1-3-классрин, муькуь классда 2-4-классрин ученикар ацукънавай. Нурията, са классдай муькуь классдиз чукуриз, садбуруз кхъиз, муькуьбуруз кIелиз, шикилар чIугваз чириз хъана. Гъикъван четин тиртIани, ада аялрихъ галаз ашкъидалди кIвалахзавай. Ученикрини чпин жегъил муаллимдихъ дикъетдивди яб акалдай. Са пуд вацралай школадиз фронтдай инвалид хъана хтанвай, пуд вацран муаллимвилини курсаркуьтягнавай муаллиматана. И вахтунда Нуриятан диде кIевиз азарлу хъана. Ада гзаф вахт дидедихъ гелкъуьниз серфзавай. 1943-йисуз диде рагъметдиз фейила, бубади вичин аялар Избербашдиз хутахна. Инани Нуриятаз кIелун давамардай мумкинвал хъанач. Ам 7-класскуьтягнавайбурун яшарай акъатнавай, вичин таяр-туьшерихъ галаз кIелун патал чирвилер бес жезвачир. Гъавилай бубади Нуриятаз урус чIалайни математикадай са йисан вахтунда муаллимрив кIвале тарсар гуз туна. Вич-вичиз гъазур хъана, экзаменар вахкана, Нурият Дербентдин педучилищедик экечIна. 1948-йисуз анаг, 1950-йисуз Махачкъалада дишегълийрин институтдин

естественно-географический отделение куьтягъай жегъилди къве йисуз хайи хуьре - Алквадарин школада кIвалахна.

Нурият Имамовнади муаллимвилини пеше хкъгъун дуьшуьшдин кар тушир. 50 йисан муаллимвилини стаж авай, Ленинан ордендин сагъибар, тежрибалу педагогар, вичин бубадин стхяр тир Гъуьсейнов Абдулкеримни Эфендиев Абдулмежид Нуриятаз вири уьмуьрда чешне хъана. Абурун чирвилерал, тарсар тухузвай тегъердал руша гъейранвалдай ва адан рикIе вичикайни дерин чирвилер авай педагог хъунин гиссер гъатдай.

1952-йисуз Нурият Имамовна Махачкъаладиз хтана. Ина ам дишегълийрин институтдин комсомол организациядин штатдик квай секретарвиле хкъана. Гъа йисуз ам Осетиядин педагогический институтдин географиядин отделенидик (заочнидаказ) экечIна. 1957-йисуз анаг дерин чирвилер аваз акъалтIарна.

Нурият Имамовнади шегъердин общественный уьмуьрдани активвилелди иштиракна. Ам са шумуд сеферда ВЛКСМ-дин райкомдин бюродин членвиле, Махачкъаладин Ленинский райондин, горкомдин, ВЛКСМ-дин Дагъустандин обкомдин пленумрин членвиле хкъана.

Чанда ашкѝи-гѝевес авай жегѝил руша кѝвалахар устадвилелди кѝиле тухуз хѝана.

1955-йисуз Нурият Имамовнади Махачкѝалада кѝвалахзавай жегѝилрин 3-нумрадин нянин школада муаллимвиле кѝвалахна. Алакѝунар авай педагогдин вилик яшариз вичелай чѝехи, политикадин, экономикадин рекѝай еке чирвилер авай офицерар, Махачкѝаладин портунин гимийрин капитанар, дѝе себѝеб яз кѝелун давамариз тахѝай жегѝилар ацукѝнаваз жедай. Ихѝтин ксарин арада муаллим, гѝелбетда, дерин чирвилер авайди, вичиз вич тухуз, рахаз чидайди хѝана кѝанзавай. Лагѝана кѝанда, Нурият Имамовнадин чирвилерин, инсанвилин дережаяр лап винизбур тир.

1968-йисуз ам цѝийиз кардик кутунвай 39-нумрадин школадиз географиядин муаллимвиле рекѝе туна. Ина ада 34 йисуз кѝвалахна. Адахѝ санлай 55 йисан зегѝметдин стаж ава. Тешкилувилин бажарагѝ авай муаллимди школа, аялар патал гзаф кѝвалахар кѝилиз акѝудна. Ада аялриз неинки дерин чирвилер гана, гѝакѝ абур зегѝметдал рикѝ алаз, Ватандиз вафалубур яз тербияламишна, чѝехидаз гѝурмет ийиз чирна. Ам гѝар са аялдив кѝетѝен жуьреда эгѝчѝдай, абурин зигѝин, бажарагѝ хѝажиз алахѝдай, гѝар са тарс ачухбур хѝиз, масабурини чешне кѝачудайвал тухвана.

Яргѝал йисара образованидин хиле гѝакѝсагѝвилелди зегѝмет чѝугур тежрибалу муаллимдин кѝелемдикай хѝатай тарсар гунин методикадиз талукѝ макѝалаяр, докладар, лекцияр газетра, журналра чапнава. Ам гѝакѝИни кѝе сеферда чапдай акѝудай «Россиядин вадуьньядин экономикадин, яшайишдин география» кѝабдин авторни я. Адан методика школайра, муаллимрин пешекарвал хѝаждай институтда, педуниверситетдин студентри ишлемишзава.

39-нумрадин лицей-школада краеведрин музей тешкилун патални Нурият Имамовнади гзаф кѝуватар серфна. Ученикрѝхѝ галаз краеведрин походрай, тѝвар-ван авай инсанрѝхѝ галаз хѝайи гуьрушрай гѝайи гзаф кѝадар документри, чарари,

шикилри ва хѝуси шейѝри музейдин диб кутуна. Школадин аялар галаз Ленинграддиз, Киевдиз экскурсийриз фейила, анрай гѝайи кѝиметлу экспонатри музейдин фонддеветлу авуна. ГѝакѝИни музейда республикада ва адалай кѝецепата тѝвар-ван авай Генрих ва Готфрид Гѝасановар хѝтин ва маса машгѝур ксарикай кѝватѝнавай гзаф материалар ава. Нурият Имамовнадин регѝбервилик кваз ученикри кѝватѝай материалар кѝелунинни методикадин, шегѝердин ва республикадин жуьреба-жуьре серенжемар кѝиле тухудайла, ишлемишна. Ада Махачкѝалада, Кѝизлярда, Грозныйда Вирироссиядин, республикадин ва шегѝеррин конференцийрал докладар авуна.

Нурият Имамовнади вичин тежриба жегѝил муаллимринни агакѝарзавай. Гѝамиша ачух тарсар тухуз, ада муаллимрин секцийрин заседанийрал, педсоветрал лекцияр кѝелна. Вичин намуслу зегѝметдалди Нурият Имамовнади коллективдин ва ученикрин диде-бубайрин патай гѝурмет, авторитет кѝазанмишна.

Нурият Имамовнади хѝ галаз яргѝал йисара санал кѝвалахай муаллим Светлана Абдурагѝмановна Тагѝировади ингѝе адакай вуч лугѝузватѝа: «Нурият Имамовна, тежрибалу педагог, машгѝур краевед хѝиз, мѝхѝи рикѝ, чина нур авай камаллу, мергѝяматлу инсанни я. Тѝебиатди адаз сабурлувал, мила-йимвалганва. Адан гзаф хѝесетарзани кѝуна. Аллагѝдин патай пай ганвай муаллим кѝвалахзавай вири девирда чаз чешне хѝана».

Яшар 80-дав агакѝайла, Нурият Имамовна пенсиядиз эѝечѝИна. Амма секиндив ацукѝнач. Алкѝвадрин хуьре Гѝасан эфендидин музей ачухун патал материалар кѝватѝиз башламишна. И кар ада 2009-йисуз кѝилизни акѝудна. Кѝватѝнавай материалрин бинедаллаз ада 2015-йисуз Гѝасан эфендидин несилдикай кѝаб кѝѝена, чапдай акѝудна.

Гѝукуматди Нурият Имамовнадин яргѝал йисарин намуслу зегѝметдиз лайихлу кѝиметни гана. Ам Зегѝметдин Яру Пайдах ордендин, РСФСРдин ва ДАССРдин школайрин лайихлу муаллим лагѝай тѝварарин, зегѝметдин ветеран медалдин ва

жуьреба-жуьре организациыйрай ганвай кѝадалай виниз гѝурметдин грамотайрин сагѝиб я.

Тежрибалу педагог хѝиз, Нурият муаллим вафалу уьмуьрдин юлдаш, кѝайгѝудар диде, хѝулрин рикѝ алай бадени я. Адан уьмуьрдин юлдаш, медицинадин илимрин доктор, профессор, Дагмединститутдин кафедрадин заведующийвиле кѝвалахай рагѝметлу Селим Алискендерович Алкадарскийдѝхѝ галаз санал кѝе велед (гадани руш) тербияламишна. Абур кѝведни бубадин гѝелай фена. Хва Алискендер медицинадин илимрин кандидат, Дагмедакадемиядин патанатомиядин кафедрадин доцент, руш Наида республикадин диагностикадин центрадин кѝилин категориядин духтур я.

Нурият Имамовна гѝамиша кѝвалахдин яцѝа хѝана, адаз вичин яшар 90-давгѝикѝагакѝнатѝани чир хѝанач. Дугѝриданни, инсандин уьмуьргужлу вацѝуз ухшар я: ам, са легѝе хѝиз, катна фида.

Чи машгѝур манидар Сулгѝия Гѝажиевади вичин манидалугѝузвайвал:

*Уьмуьр физва акваз-такваз,
Физва, яд хѝиз, катиз-катиз,
Са гзаф ава лугѝудай заз
Тек са уьмуьр тѝимил я чаз.*

Кѝилинди ам я хѝи, кар а уьмуьр тухвай тегѝердал ала. Садбуру чпиз ганвай гѝвечѝи уьмуьр метлеб-суздаказ, мурадар авачиз, чпикай я хизандиз, я кѝвализ, хуьруьз, обществодиз са хѝийрни авачиз тухуда. Масадбуру, хѝянавай пешедиз вафалу хѝана, хивевай везифаяр баркалла алаз кѝилиз акѝудда. Ахѝтинбуру уьмуьрда лайихлу чкани кѝада.

Нурият Имамовнадин уьмуьрдизвил вегѝейла, аквазва хѝи, ам жуьреба-жуьре вакѝийарив ацѝайди, инсанрин патай гѝурмет, баркалла кѝазанмишнавайди хѝанва. «Эгер уьмуьрдин чарх элкѝвена сифте кѝилел хѝведайтѝа, за жуван уьмуьргѝа фѝей саягѝда тухун хѝийидай», - лугѝузва камаллу бадеди.

Гѝурметлу Нурият Имамовна, чнани Квез юбилей рикѝин сидкѝидай мубаракзава. Кѝуй ви хизанда гѝар са югѝ рагѝ алайбур, рикѝени гѝамиша гатфар хѝурай!

Надият ВЕЛИЕВА

ДИДЕВАЛ ЗУРБА ПЕШЕ Я

Къенин чи суьгъбет вичин хивез виридалайни важиблу ва баркаллу везифаяр – дидевилин, бадевилин везифаяр – къачур дишегълидикай я.

Игит-дидевилин ордендин ва гьукуматдин маса наградрин сагъиб, зегъметдин ветеран Кевсер Ашуровади 12 аял члехи авуна.

Гзаф аялрин диде, къайгъудар кайвани тир и дишегълидихъ галаз киле фейи рикелни алачир и гуьруьш чун патал лап шад вакъиадиз элкъвена.

Кезил буйдин, риклиз чими, дебдихъ галаз къадай жуьреда куьруьз чларар хкатнавай, се-лигъалудаказ алукинавай Кевсер Ашуровади чун Дербент шегъерда авай вичин кваллин гуьрцелдал къаршиламишна.

Ихътин еке хизан арадиз акъудна, адан кьил къун регъят кваллах туш, амма Кевсер Хайруллаевнадилай и кар алакьна.

Ам Табасаран райондин Турагъ хуьре гзаф аялар авай хизанда хана, члехи хъайиди я. Адан буба хуьруьн мектебдин муаллим, диде кваллин кайвани тир. Хизанда ругуд вахни къвестха члехи жезвай. Мектеб акъал-Парайдалай къулухъ Кевсеразгенани кел хъийиз кванзавай, амма мурад кьилиз акъатнач. Гъуьлуьз фена.

– Адет хъанвайвал, Абдуселимаз зун акуна, риклиз хуш хъана.

Ам лайхлу чам тир – чи хуьре медпунктунин зеведиш тир. Медицинадин училище куьтягъайла, ам чи хуьруьз кваллахдал тайинарнавай. Гзаф рахун-луьклуьн хъанач – диде-бубадин патав атана, вичин ниятрикай ихтилатна. Абуруни ваь лагъанач, - ихтилат ийизвай Кевсер Хайруллаевнади.

Эвелдай жегъилар Турагъда яшамиш жезвай, ахпа Дербентдиз куьч хъана. Гзаф йисар алатна, аялар квалчел акъалтайла, шегъердин юкъвал чпиз хсуси квалер эцигна. Кевсер Хайруллаевнади вичин уьмуьрдилаь арза ийизвай кар авачир, вичин веледрал дамах ийизвай, вични руьгъдиз клубан, шад тир.

Аялар хазмай къван гагъ, абур гъвечизмай къван гагъ Кевсер Хайруллаевнади гъар жуьре кеспийрин кьил къазвай, аялрив дарвал агуд тийиз алахънавай. А вахтара кваллах ийиз квандайда замумкинвилер авазвай. Исятда Ашуровадихъ 45 йисан кваллахдин стаж ава.

– За къаличаьр хразвай, консервирдай заводда, лесхозда, колхозда чуьлда кваллахна, идарайра михъвилер ийиз хъана, сал-кьил, жуван гъаятда верчер, хпер хвена. Са кеспидивайни кьил къакъуднач – жуван аялар квалчел акъулдна, - алатай йисар рикел хкиз, суьгъбетзава Кевсер Хайруллаевнади.

Гила амни гъуьликъван аялар чпи гьикI квалчел акъулдна лугъуз, чебни мягътел жезва. Виридаз кьилин образованиени гана эхир! Вири чпин квал-югъ хъана, секинни хъанва.

– Чна абурал члугур вири зегъметрин бегъерар чал артухни алаз агакъ хъийизва. Рушар члехибур тир, за абуроз кваллин вири крар чирна, рухвайри майишатда куьмекар гузвай, жувазни ял ягъиз чир хъайиди туш. Зи аялар дуствилин, къайгъударвиллин шартлара члехи хъана, абур гилани чеб-чпихъ галаз гъа ихътин рафтарвилера ава. Хъсан, зегъметдал рикI алай аялар члехи авуна чна, - дамахдивди лугъузва Кевсер Хайруллаевнади. – Амма садазни чалай чешне къачуз кван хъанач. Зи аялрин хизанра аялар гзаф авач. СССР чкIайдалай гуьгъуьниз шартларни масакла хъана. Аялар хадай мажалар авачир.

Риклел аламани, виликрай гзаф аялар авай хизанрикай зарафат кваз лугъудай, гила Россиядин гьукумди, дидевилин капитал хиве къуна, аялар гзаф хун тебрикзава...

* * *

Кевсеранни Абдуселиман вири аялриз неинки чпин хайи хуьре еке гьуьрмет ава. Уьлкведин жуьреба-жуьре шегьерра абуру жуьреба-жуьре пешейрин иесияр яз гьакьсагъвилелди зегьмет члугвазва. Кевсер Ашуровади лугъузвайвал – аялар адан бахт, уьмуьрдин макьсад я.

– Чна клуьд рушазни пуд хциз тербия гана. Виридаз къилин образование къачуз куьмек гана. Чехи хъайила, мукай шарагар экъечлдайвал, гьарма сад санихъ чи чехи уьлкведин шегьеррихъди «катна». Месела, Асият Къизлярда гьуьлуьк ква, экономист тир Эльмира Курск шегьерда дуланмиш жезва, бухгалтердин пеше гвай Гуьлнарина, Дербентда, ама. Нарминади старший силисчи яз, подполковникдин чин аваз Пермь шегьерда зегьмет члугвазва, гьа гьана чи къвехвани яшамиш жезва: чехиди, Абдулгьамид, УФСИН-да къуллугъна, капитан яз пенсиядиз экъечлнава, адалай гьвечли Агьмедани военный яз къуллугъзава. Чи Альбинани Дербентда старший силисчи я, Земфира Магьачкъаладиз куьч хъанва. Тамила Рубасда ава, Маринади Табасаран района муаллимвал ийизва. 1980-йисуз, Москвада Олимпияда къиле физвай члавуз чаз мад са руш хъхъана, адал чна Олимпиада лагъана твар эцигна.

– Гзаф аялар – гзаф куьмекчияр я. Амма яш хъайила, риклел вири аялрин, хтулрин, сусарин, езнейрин хайи йикъарин рекъемар риклел хуьз четин я. Чи хизанда жуьреба-жуьре миллетдин векилар ава. Урус сусарни ава, урус езнейрни ава, гьакъни яхулрикай, аваррикай, лезгийрикай векиларни ава. Амма чахъ авайди анжах къанни цлувад хтулни вад птул я – им тимил я, – зарафат кваз лугъузва Кевсер Хайруллаевнади.

За, гзаф аялар авай диде хьун вуч лагъай члал я, лагъана жузурла, Кевсер Хайруллаевнади гьа вири дидейри гудай хьтин жаваб гана:

им ахвар тавур йифер, датлана аялрин, ваз дуьняда виридалайни багъа ксарин, патахъай авай къурху я... Сашакни алач, гзаф аялар авай диде хьун четинни я, амма тек са аял, къвед, гьатта пуд хуьнилай – регьятни. Гзаф аялар авай хизанда гьи месэла хъайитлани гьализ регьят я. Ина чехи вахари-стхайри гьвечлибурун къайгъу члугвада, диде-бубадал алай четинвал къезиларда. Чехи хизанда аялар кар бажармишдайбур, зегьметдал рикл алайбур, регьимлубур, фад акахъдай, хуьтуьл къилихринбур яз чехи жеда. Ибур инсандин хъсан ерийрай гьисабзавайбур я. Диде датлана абурун къвалал хьун лазим я, абурун тербиядин ериярсифте нубатда адалай аслу я эхир, – лугъузва Кевсер Хайруллаевнади.

Алай йисуз Ашуроври чпин хизан кутуна 55 йис тамам хьунин рекъем къейд ийида – Якъутдин мехъер! Кевсера лугъузва хьи, хизанда и рекъемар къейд авун адет хъанвайди я. Гьуьлуьнни папан рафтарвилер зур асирдин девирда къайгъударвилин, сабурдин, садсадан гъавурда акьунин къени ва ислягъ шартларинбур хъана.

Шад, рахунал-хуььруьнал рикл алай Кевсерни кисай, атлуз-атлуз, сабурдалди рахадай Абдуселим сад-садал туьквей, саналди еке хизан хивез къачур, цликъвед веледдиз уьмуьрдин рекъер къалурай инсанар я.

Бес ихътин яргъи уьмуьрда абурун арада са къайи рахун-луьклуьнни хъанач жал?

– «Рахун-луьклуьник», адет яз, за къил кутада. Дишегъли тушни? Гьа вири дишегълийри хьиз, за гьуьлуьвай квализ пул, рузи гьун, квалин майишатда куьмекар истемишдай... Амма чехи къал-макъал чи арада садрани хъанач. Зун вири уьмуьрда гьуьлуьнни аялрин къайгъудар-вилик хъайиди я, – сивик хъвер кваз лугъузва зи патав ацукънавай дишегълиди.

Бахтлу диде, бахтлу баде, чехи баде тир Кевсер Хайруллаевнади дамах гваз лугъузва: майдилаз сентябрдалди абуру, гьуьлуьни папа, чпин квалеле веледар, хтулар къаршиламишзава. Вирида отпускаяр къачуна, чпин ватандиз, дидединни бубадин патав гьерекатда, ина вири сад-садахъ галаз гьуьруьшмиш жеда, вахарни стхаяр, абурун веледар садсадаз аквада. Рикл аладарда, чими Каспи гьуьлел ялар яда...

Вичин инсанвилинни дидевилин буржи тамамдиз къилиз акъудай, лайихлу веледар хана, чехи авур, тербия гайи Кевсер Ашуровади эхирдай чи журнал келзавай дишегълийриз алхишар авуна: «Къуй Дагъустандин гьар са дишегълидихъ дидевилин бахт, сагъламвал хьурай!»

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Тарихдин дамах

Стал Сулейман ва Эффенди Капиев. Дагъустандин эдебиятда и кьве касдин тварар, гьарма сад са несилдин векилар ятлани, санал кьазвайбур я.

Э. Капиев М. Горькийди вичиз «XX асирдин Гомер» лагъай лезгийрин шаир Стал Сулейман машгур авурбурукай сад я. 1935 лагъай йи-салай та 1937-йисуз шаир кечмиш жедалди ам Агъа-Сталдал Стал Сулейманахъ галаз гуьруьшмиш жез хъана. Э. Капиева шаирдин шиирар урус члалаз таржума ийизвай, абур чапдиз гъазурун патал кваллахзавай. Э. Капиева Сулеймана вичикай авур ихтилат адан мецелай кхьена, урус члалаз таржума авуна, «Жувакай ихтилат» твар алай новелла яз 1936-йисуз сифте яз Москвада «Правда» газетда чап авунай.

ГЪАР ШАИРДИН ВИЧИН БУРЖИ

Гъар шаирдин вичин буржи:
Дуьз гафар жагъурна кланда.
Юлдашарин члехи - гьвечли
Бейтерал юзурна кланда.

Мезни кланда чиз рахадай,
Гъам векил жен жуван патай,
Гъар са кардив вичив кьадай
Члалар гьакл туьклуьрна кланда.

Метлеб гзаф, гафар куьруь,
Михибур жен, ири - ири,
Гъавурда юлдашар вири
Твадай, - гьакл фикирна кланда.

Жув хъсан гъавурда гьатиз,
Дуьньядикай са затл кьатиз,
Лазим гафар жува квалтиз,
Усалбур юзурна кланда.

Гагъ жеда лап четин гьалар,
И шаирриз клеви тлалар,
Жуваз герек тир а члалар
Сад садак куклурна кланда.

Са зерре кьван айиб, хата
Титан герек жуван пата.
Заманада вуч аватла,
Ахтармишиз чирна кланда.

Стал Сулейманан кьилих:
Авай гаф тавун я чуьнуьх.
Гъар шаирди вичин ишигъ
Экв гуз гьакл куьклуьрна кланда.

ГИЛА ЗАХЪ ЭЛКЪУЬРНА ДАЛУ

Юлдашар, заз куь мецелай
Кьуру салам - дуьбани амачни?
Фад - фад гьил члугуна залай.
Тек са гафун пайни амачни?

Заз тийижиз, хъайи хата,
Лагъа кван, квез вуч аватла?
Гьич зун кландай сад тахъайла,
Куьре райондайни амачни?

Заз лугъуз: Сулейман халу,
Гила захъ элкьуьрна далу.
Гьаклан са кагъазни кьуру
Кхьидайд хуьрййни амачни?

Иман инсаф жедани бес?
Фикир ая куьне кьван квез.
Къавум, кьардаш, амле, мирес
Гьич гъабурун патайни амачни?

Сагъ заманда ийиз гьуьрмет,
Гила тавун жедан мирвет?
Стал Сулейманан кьимет
Квез пуд кепекдайни амачни?

ЧАН ПАТАЛ ХЪСАН Я

Фагъумна за, чан патахъай
Гъавурдик квачиз хъсан я.
Жуван гьални яз мацлахай,
Акьулдиз нашиз хъсан я.

Пис фикир рикле жедалди,
Фитнедин кивенкве жедалди,
Макъамсуз еке жедалди,
Алай гьал гьвечлиз хъсан я.

Я дуст, за ваз са кар чирин:
Эхир риклиз жеда серин,
Михеннатдив ара шириин
Жедалди, тушиз хъсан я.

Эй Сулейман, ви хасият
Фагъумдайдаз я авсият.
Гена пис ви а насигъат
Кьур касдиз вичиз хъсан я.

ИШЕ ТЕФИР ЖУВАН ГАФАР

Жуван гафар тефир ише
Межлисада рахун хъсан туш.
Гьакл нубатеуз гьилер эчле
Ягъиз гьараюн хъсан туш.

Фагъумнаваз вичин саягъ,
Вич салайни жедач уях.
Жемир а гафунин члалахъ,
Атласдилай хун хъсан туш.

Даиман члугваз агъузар,
Гьадакай вич хъана бизар!
Михеннатдиз гуй а азар,
Мерд итим яхун хъсан туш.

Гьуд эция тавуртла кьама,
Гъавурда тваз жедач ама
Чуру регъвел жуван ярма
Хкажиз регъуьн хъсан туш.

Гагъ-гагъ келледа гьатиз гар,
Гагъ еришдиз тежез пайгар,
Гатфариз кьацлуриз зангар,
Хъуьтлуьн кьуз чуьхуьн хъсан туш.

Нефсинин гарданда зунжур
Тун тавуртла, кар жеда члур.
Эвел тлуьна кьел квай клуь шуру
Гуьгъуьнлай яд хъун хъсан туш.

Гьич са касни фитнедал шад
Тахъуй - пис затл я хирен дад.
Бейхабар яз члугуна яд,
Даклвадай бархун хъсан туш.

Вун кьацлалай куьз алатда?
Эхир вуна хажалатда:
Чир хъухъ, фекъир, вун аватда,
Масдаз фур эгъуьн хъсан туш.

Ша, а фикир вегъ на гъилий, -
Эхир аватда вун виляй,
Дуст я лугъуз чулав гъуьлягъ
Кьулак кутаз хуьн хъсан туш.

Фикир чуклурмир, фекъир, ви,
Ахмакьвилел жемир клеви:
Хамир вакай масдан кефи -
Адаз акъуьгъун хъсан туш.

Стал Сулейманан саягъ,
Гъар патахъай тирд я уях.
Лугъуналди жемир члалахъ,
Такуна рахун хъсан туш.

Шаир

Сулейман кьецил Квачер гваз вичин Квалин гуьрцел-див ацукьнава. Адан вилик, лацадин чилел кудагь рагь ацалтнава, гьавилай Сулейманвай вичихъ галаз суьгьбет-завайдаз килигиз жезвач.

- Вун зи мугьман я, амма вуна гьуьжетрик кьил кутунва, - кагьулдиз рахазва Сулейман. – Накьни, кьени гьа са гафар-чалар, - секин хьухъ, ял ягьа, бизар жемир, духтур хьиз! Вун шаир я эхир, гьавурда акьун лазим я: балкIан аламачтIани, кьацу чIур аламукьда; игит хьфейтIа, адан ад амукьда. Зун игит туш, чан аламай шаирдин ад – им игитдин ад хьиз туш. Ам кузвай цIуз ухшар я – датIана кIарасар хьивегьна кIан жеда: тахьайтIа, цIай хкахьда, чиниз экв хгуз амукьдач. Зал гьеле чан алама, вуна заз ял ягьун вучиз меслятзава? Герек авач, Гьабиб!

- Шаирдини кьуватар кьенят авун лазим я. Вун кефеуз я эхир.

- Шаир, билбил хьиз, жумарт хьана кIанда. Зун начагь-завач.

- РикI чакмах туш, Сулейман. Адай датIана цIелхемар акьудун дуьз туш.

- Яб це заз, Гьабиб, зи фикир масады. Зи кьилел атай кьван крарин заланвал, чулав ципицI хьиз, зи рикIе акIанва. Ада, каф акьалтна, цур кьачунва. Зун адан винел алгьанмазни, адан ниеди зи ивидал звал гьизва. Гьа им бес яни ваз?

- Бес я. Амма ципицIди, эхирни элекьна, ниэр фад квадарда, эхирдай, кьуьзуь касдин рикIин кIане, адет яз, тукьбуьл сирке ацукьда. Зун гьавурда акьазвач, бес а чIавуз шаирди вуч ийида?

- Шаирекьиди, - кефи ханваз лугьзува Сулеймана. – Вун захъ галаз айгьамралди вучиз рахазвайди я? Вун зи дуст я эхир, душман туш, - ачухдиз лагь ман: яни, вун ми хьиз кисдай вахт тушни? Масабур, лагь ман, ви чкадал, фадлай са пипIе гукьна ацукьнава, вун лагьайтIа, кьуьзек, регьуьн чарх хьиз, элкьезама!

Сулеймана садлагьана вилер экьисна, чилиз кIекIец вегьена, кIеви ванцелди алава хьувуна:

- Вуна заз гьа икI лагьанайтIа, Гьабиб, гьам хьсан тир!

Ам гуьрцелдилай кьарагьна, серин чкадал фена, яру читинин хьуьцуьгандал ацукьна, са геренда атIугьна кисна.

- Вуна фикирзавайвал, Гьабиб, зи рикIе сирке ацукьнава ман? – ам вилерин кIаникай, амма баришугьвилелди килигзава. Заз жаваб гудай мумкинвал тагуз, гьил хкажна: - Дуьньяда гзаф аламатар ава, ваз, гьелбетда вири чизвач. Шаирар гьар жуьрединбур жеда. Марфадти вири чил сад хьиз кьежирда, амма кьумлухда я бубу, я цуьквер экьечIдач.

- Кьумлух маса мисал я. Ам даими чан алачир затI я, Сулейман.

- Кьумлух – кьумлух я, гада! Чан алачирди гьамиша кьана жеда, кьумлухар лагьайтIа, бязи чкайра ифейбур жеда, анани худдиз уьмуьр, иланар, экрэбар ава. Чир хьухъ, кьумлух кьуьзуьвилелай пис я. Нефинжвал, руьгьдин пичIивал, муьрхъ я, ам сагьар хьувун кьуьзуьвилакай азад хьунилайни четин я... Шаирар, накьв хьиз, гьар жуьрединбур жеда!

- Амма жегьилвилехъ бегьерар гала эхир!

Сулеймана, рази тежез, кьил галтадзава, кIекIецдин кьекьвей кьил вичин кьуьнуьхъ акалзава. Им акI лагьай чIал тир хьи, ам яргьи ихтилатдив гатIуниз гьазур я, адан

жавабни метлеблуди жеда. Гила зунни кисна яб гуз гьазур хьана.

Чилел алай ракьин сижиф кIвалин яргьал пипIез фена, гамунал ацукьна. Сулеймана, кIекIец гьилай вегьен тийиз, тади квачиз ихтилат ийизва. Ара-ара адан вилерей сефилвал акьазва.

- Вуна яб це, Гьабиб, рахазвайда тум вегьеда, яб гузвайда гуьда. Вуна яб це. За ваз жуван рикI буш хьунихъай заз вучиз кичIе туштIа ва вучиз зун секин жезвачтIа, лугьуда. Жегьилвилехъ еке метлеб ава, амма тек са жегьилвилевай са затIни арадиз гьиз жедач. Вун гьавурда гьат: халис шаирдин руьгьдал, багьдал хьиз, звал хьана кIанда. Хьсан гафар кьакьан тарарал жеда, абур битмишарна кIанда. Шаир уьмуьрдин тежриба авайди, руьгьдиз жегьилди вуж ятIа, гьам я. Адан кIанивал, майилар гатун рагь хьиз жумартбур (тарари анжах ракьин кIаник цуьк ийида!), адан дакIанвал, сел атанвай вацI хьиз, гурлуди (тарцин дувулриз кьеж герек я!) хьана кIанда. ИкI тахьайтIа, уьмуьр кьурада, руьгьдин багь кьумлухдиз элкьеда.

Жегьил чIавара заз ван хьайиди я: халис кIанивални дакIанвал кьве лув хьиз я, абурун куьмекдалди лекьери гьундуьрра сирнавзава. Лувар гьикьван гужлубур ятIа, гьакьван кьакьанда лув гуда лекьери. «Лув це!» - лугьудай заз тарсар гайибуру.

- Са вахтундани душмандин гьвечIи тахсирдилайни гьил кьачумир, вучиз лагьайтIа, гьар сеферда вуна абурун тахсирдилай гьил кьачур чIавуз, ви луварикай са цIакул хкатзава ва вуна агьадай лув гузва. Эгер вири игитар каргар ятIа, шаир лекь хьун лазим я: лув це, ахъай ая фирягьдиз жуван лувар!» Гила за жувани заз илгьамдикай суалар гудайбуруз гьа икI лугьзува: «Лув це!». Им мани гатIунунин кьанун я...

**ЭФЕНДИ КАПИЕВ.
Ктабдай чIук..**

1940-йисуз Э. Капиева вичин винел вад йисуз кваллах авур «Шаир» тIвар алай ктаб кхьена куьтягна. И ктаб СтIал Сулейманакай тир, ана авторди шаирдихъ галаз суьгьбетар ийизвай вичиз «Гьабиб» лагъана тIвар къачунвай.

Гьа и йисуз Москвада Э.Капиеван «Къванцел атIанвай нехишар» ктаб – Дагъустандин халкъарин шаиррин урус чIалаз вичи таржума авур шииррин, дагъвийрин сивин яратмишунрин кIватIал чапдай акъудна. Алай йисуз республикади кве юбилей: вичин халкъдин ацукьун-къарагъуникай, эрзиман мурадрикай шииратдин жавагьирар яратмишай лежбер-шаир СтIал Сулейман дидедиз хъайдалай инихъ 150 йис тамам хъунин ва Дагъустандин писателрин тешкилатдин бине кутур, дяведин йисара мухбир хъайи Э. Капиев хана 110 йис тамам хъунин юбилеяр къейд ийизва. Э.Капиева фронтдай кхьиз хъайи макъалайрикай В. Вишневскийди икI лагъанай: «Им дяведин суфат къалурзавай таъсирлу гьакъикъат я, дирибаш ва намуслу инсанди лагъанвай дуьз гаф я».

Дяведин женгерикай къейдер

Михи рикIяй атана кве кхьенвай тек са цIарни, вахтар алатайла, гзаф къадар ктабрилайни багъа ва гуьзел жеда...

* * *

Дяведи дуьньядин гзаф сирер дуьздадал акъудда. Сирер чуьнуьхзавай цлар тупари дарбадагъда, цIу хъире куда, гару, тIурфанди чинебан вири экуьнал акъудда: ингъе квез, килиг! Дяведин цIаяра вун гъейран ийидайвал гзаф крарин гъавурда гъатда.

* * *

Чил. Бомбаяр къвазва. За чилел хъвехъ алкIурнава. За гьиссзава, гъиле са вуч ятIани юзазва. Цуьк, цуькведал цвек ала. Чибуур, урусар! Чун мукъвабуур, багърибуур я. Абуру маса гудач...

* * *

Женг физвай чкадин къилел цава пIапIиш нуькI ава. Ам цавунни, кIанпад винел хъанвай, ивиар кужумнавай, патар-патар хъанвай чилин арада, гимишдин гъалуникай хъиз, куьрс хъанва ва адан чIивчIивар ажалдин винел гъалиб хъуниз лугъузвай гимн я. Хер алай тек сада (амайбуур телеф хъанва), вилер накъварай ацIана, адаз яб гузва. АкI жезвай хьи, къейибуур нуькIрен манидиз маний тавун патал киснава.

* * *

Бомбайрин кIаник дишегълиди аял хазвай. Ада гъарайзавай, инсанриз адал хер хъанвай хъиз хъана, адан патав чукурна, амма ада, тIал эхиз, икI лагъана:

- КъекъечIанихъ! Зал хер хъанвач. За аял хазва! – аскеррин дестеда шад хъайи гъарайдин ванер гъатна:

- Гьурра! – гъарайзавай абуру. - Яшамишрай уьмуьр! Гьурра!

* * *

Хуьруьн майдандал юкъвахъ къван живеда инсанар акъвазнава. Абуру вири кьенвай. Немсери кIвалерай акъуднавай абуруз хъфин къадагъа авунвай, къаравулри масанихъ

тухудалди иналакъвазун эмирнавай. Женг акъвазнавачир, къайи, аяз квай гару къув язавай, - тупарин женг давам жезвай. Майдандал алай инсанар гъа акъвазай чкадал къаю къуна кьенвай. Абурун чинриз гару жив язавай, жив цIразвачир, къат-къат чинрал алкIизвай. Инсанар гъарма са къайдада акъвазнавай, вилер са живви ахъазвай.

* * *

Телеграфдин шалмандин пуна къейи аскер ава. Симер къатI-къатI хъана куьрс хъанва, шалманди, къейи гъуьлуьн винел чIарар чкIана шехъзавай хендедади хъиз, гарук къув язава.

* * *

Зегъем я. Чуьлдин къулаал тек ичин тар ала. Адал чIижер алтIушнава. Гьикъван аватIа аку! Абуру гъинай атана? Къуд пад къецIил, баябан чуьл я эхир. ЧIижер, зегъемвиле лал жез, гъар са цуькведал алахънава, ичин тарци, чуьнгуьрдин симери хъиз, зевв ийиз ванзава.

* * *

Къизилгуьллери цуьк авуна. Амма иесияр авач. КIвал канва, гъаят ичIи я, багъ атIанва. Анжах къизилгуьллер, ивидин стIаларни иесийрин къисметдин тIал хъиз, виликдай ислягъди хъайи чкадал пайда хъхъанва. НуькIвери нагъмаяр язава. ЦицIери гъвадик ван кутунва. Къезил шагъварди чан аламачир хуьр тирвалди акъатнавай къуьлерик юзун кутунва.

* * *

Жезвач завай, я лугъуз, я кхъиз жезвач завай и дяведикай. Къиле физвай мусибатдив гекъигаила, вири гафар куьлуьбуур, пчIибуур хъиз акъвазва. Инсанриз тецидай гафаралди лагъана кIан жезва идакай – инсанрин сиве авай гафар зайифбуур я – тIурфанринни цIайлапанрин чIалалди лагъана кIан жезва, жувни, герек, пагъливан жен, виридалайни зурбади жен, эгер кисун лазим атайтIа - даимлухдин кисун кIан жеда...

МЕГЕБДАЙ ТИР БУЛАЧ

Мегебдай тир и машгур хизанди Дагъустандиз неинки чи дагъви рухвайрикай сад лагъайди тир Советрин Союздин Йгит Мегъамед Гъажиев багъишна. Гъакъни и хизандай Дагъустанда сад лагъайди тир контрадмирал Альберт, сифтегъан агрономрикай сад тир Абакар, Дагъустанда сад лагъайди яз альпинизмдай спортдин мастер хъайи Къурбан ва гъакъни – вичел виридан рикъ хъайи, вирида гъурмет ийиз хъайи, савадни чирвилер чукъурай, сад лагъайди яз Дагъустандин Халкъдин игит лагъай твар къачур Булач акъатна.

Им алааматдин инсанар чъехи хъайи алааматдин хизан я – экуь ва дирибаш, намуслу ва къегъял инсанар дуньядиз гъайи макан. Адакай къелайла, вуна къанз-ни-дакъанз икъ fikir ийида: хизанда сада муькуьдан кар давамардай, вирида саналди са сих тешкилат туькъурдай гъалар арадиз атун патал, диде-бубайринни веледрин, стхайрин чпи-чпин араяр, яраб, гъи жуьрединбур хъун лазим ятла?

Булач Гъажиев... Зегъметдал амачир къван рикъ алай, вич сеbeb яз чав Дагъустандин тарихдин чинар, шикилар, суьретар, къетлен меденият агакъай зурба инсан.

«Риваятринни къисайрин уьлкведа» твар алай телепередача гъазурзавайди, ам къиле тухузвайди Булач Имамутдинович тир, ада 40 йисуз дагъустанвийрин рикъер шад, руьгъ тух авуна. Тарихчи, хайи ватандал рикъ алайди тир ам суьгъбетдин халис устад тир.

Михъи, гъавурда гъасятда акъадай чъалалди, секин ванцелди ада ийизвай суьгъбетди вун алаатай девиррин, феи несилрин къилел атай вакъайрин иштиракчи ийидай.

Рекъер-хуьлер атъуз, сиягъатриз физ, дегъ девиррин, муькъвара алаатай девиррин делилар гъай затлар, сивера амай негъилар, сивин яратмишунар къватлиз, Булач Имамутдиновича къиле тухвай къвалахри чи республикадин тарих райж, девлетлу авуна, илимдин ктабар, макъалаяр кхъин патал чешмеяр къалурна, инсанрин рикъера ватанпересвилин гъиссер куькъурна.

ЛАЙИХЛУВИЛИН ИШАРАЯР

Дагъустандин лайихлу муаллим
РСФСР-дин лайихлу муаллим
СССР-дин Халкъдин муаллим
Н.К. Крупскаядин тварунихъ галай РСФСР-дин Гъукуматдин премия
Стал Сулейманан тварунихъ галай премийрин лауреат
Ленинан орден
«Знак Почёта» орден
Дагъустандин Халкъдин игит
«Шамилан Къизилдин медаль»
Ватандин дяведин 2-дережадин орден
Буйнакск шегъердин гъурметлу агъали
«Германиядин винел гъалиб хъунай» медаль.

КТАБАР ВА МАКЪАЛАЯР

«Дагъустан тарихда ва риваятра»
«Дагъустандин дагълариз варар»
«Сала-Таудин ценерив»
«Дагъустанда М. Ю. Лермонтован гелер»
«Дагъустандин дагъларин есирар»
«Гъардахъ вичин дяве авай»
«Зун муаллим я»
«Исмаил –меэрдин хурарив»
«Дагъустандин чархарин сирер»
«Гимридин хивен ценерив»
«Имам Шамиль: Гимридай Мединадиз»
«Дагъустандин рушар»
«Буйнакск тарихда ва негъилра»
«Хаджи — Мурат тарихда ва негъилра»
«Дагъустандикай риваятар»,
«Дагъустандин — пачагъдин офицерар»,
«Муаллимдин жигъирдай»,
«Ахульго»
«Полякар Дагъустанда»

Булач ГЪАЖИЕВ

ХУНА ХУЪРЯЙ ТИР ЖАННА Д , АРК

Лак райондин центр тир Кумухай кьибледихъди фейитла, Арчутта хуьруьв агакьдалди квез арабадин рекьелай элячІна авахъзавай гъвечІи вацІ аквада. И чкадиз «Партувалил рат» лугъуда.

ВишнихъцІурни цІуд йисалайни вилик Хуна хуьряй Агъалар-хандин нуькерри Парту тІвар алай гзаф гуьрчег руш гваз катна. Кумуха ам ханди вилив хуьзвай. Парту Агъалар-хандин сад лагъай къурбанд тушир. Руша вичиз айвандал экъечІдай ихтияр гун тІалабна. Къаравуларни кІвалел алай итимарягъалмиш хъанваз акуна, руш тадиз хандин кІвалей экъечІна катна.

Къазикъумух-къойсу вацІухъди катзавай руш акур кумухвийри ада вич вацІуз вегъеда лагъана фикирна. Амма Парту кІарас муькъвелей элячІна, къекъуьндихъ квахъна. Хандин кІвале и чІавуз вири кІвачел акъалтнавай, нуькерриз руш хкун тавуртІа, чпин къил атІудайди чизвай.

Хунадив агакьиз-агакь тийиз, гъвечІи вацІун кьерел нуькерри руш хкъуна, виридалайни гужлу нуькердин вилик пурариз вегъена. Руша гъарайна, вичи-вич хъуткъунарна, вич къунвайди ягъиз, кІасиз алахъна. Гила къунвайбуру руш нуькердин далудал кутІунна. Ингъе са арадилай Партуди нуькердин юкъва авай гапур акъудна, ам яна, вични балкІандилай аватна. Нуькерри руш инсафсузвилелди яна къена.

Гъа чІавалай инихъ и чкадал «Партувалил рат» - Партудин вацІ – лагъай тІвар акъалтна. Инсанри и чкадал агакьайла, дуьа кІелна, са шумуд ккІал эцигзава.

Гъа и хуьре и агъвалатдилай 450 йисан вилик Парту тІвар алай мад са руш хъана. Инкъилабчи Саид Габиева 1905-йисуз икІ хъенай: «Яхулрихъ чпин Жанна д , Арк – са вахтара хайи ери монголринни татаррин чапхунчийрикай азад авур Парту Патима ава. Адан игитвиликай гъар гатуз иниз къевезвайбурун, иллаки дишегълийрин, фикир вичел желб ийизвай сурун къванци шагъидвалзава. Ина ам пақруш язгъисабзава».

1395-йисуз Юкъван Азиядай атай Тамерланан къушунди цІайни тур къилелаз Кеферпатан Къавкъаздай

яна фена, Къизил Орда тармарнай. Ахпа ам кьибледихъди элкъвена. Дагъустандин чилерал агакьайла, цин къитвал арадал атана, ада зурба къую эгъуьнун эмирна. И чкадал Темиргое тІвар акъалтна – Темиран къую. Ахпа ам Сулакдилай элячІна, гилан Чиркейдивай чапхунчийрин са шумуд десте Салатавдиз ракъурна, гапарралди Къадар къеле вичиз муьтІуьгъна, Къули ва даргийрин ЦІудахардин патарив гвай са шумуд хуьр пацук кутуна, яхулрин чилерал атана акъатна. Им лап хаталу кІвалах тир. Дагъвийри акси женгериз гъазурвилер аквазвай: Хуна хуьруьн сурарин къилихъ ригеяр гадарзавай, турар, гапурар хци ийизвай.

Са юкъуз и патавай яд авай кварни гваз Парту Патима физвай.

Къегъялриз салам гана, яд гана, руша абурувай вичизни гъунар къалурдай ихтияр гун тІалабна. Мягътел хъана инал алай жегъилар, абурукай сада икІ лагъана:

*«На рикІивай лугъузвани, Патима?
Хъуьруьрзава вуна жувал итимар».*

Кефи ханач рушан и гафарикай, вичив дамаскдин турни къалхан ва балкІан вугун тІалабна...

Парту Патима, хкаж хъувуна къуьнел вичин квар, къулухъ элкъвен тийиз кІвалихъди хъфена.

Са тІимил вахтундилай гар хъиз балкІандаллай сад атана акъатна. Им Парту тир. Ам гъа вичел хуьрей къегъялдив агатна ва вичихъ галаз акъажунриз эверна. Женгиникай аян хъанвай балкІанри пурхар язавай. Ингъе, къве пагъливан хъиз, абур сад-садал фена. Къве сеферда къегъялди тур вегъена, амма рушахъ галукънач. Нубат Патимадал атана, яна жегъил пагъливандин гъилевай тур чилел гадарна. Русвагъ хъана, регъуь хъана гададиз, гъил къачун тІалабна рушавай. Патимади адаз ихътин жаваб гана:

*- Жуван рикІиз азаб гумир, тІалабда,
Твамир на рикІ рикІел хкиз азабда.
Бязи чІавуз кичІе хъайи ламран кІур
Галукъайла, ярхар жеда жанавур.*

Руша вичи лагъайтIа, женгинин вилик икI фикир-навай: Агъмед винел акъалтайтIа, ада виридан вилик гададиз темен гуда. Амма Партудихъ ихътин къегъялвал хъанач, гадани кIватнавай.

Гъа и йикъалай Агъмед Партудал ашукъ хъана. Ингъе пис хабар акъатна: абурун ватандиз къецIи Тимур атана агакъзава. Игитар вири Кумуха кIватI хъана. Амур рекъе тваз хуър вири экъечIнавай. Къегъялрин арада женгинин партал алаз балкIандаллай Парту Патимани авай.

Имвуч алама т я: дагъвийрин дестейрин вилик квайди руш я! Тимураз и хабар гайила, Тимур хуърена:

*«Дуьньядиз зи къудратдикай хабар я,
Шумудни са пачагъ къе зи лукIар я.
Акурди туш заз, муьтIуьгъай уьлквеяр,
Рушан къулухъ акъвазнавай дестеяр!»*

Женгинин гъарай-эверди цавар къве падна, чил игитрин галудай къилерай ацIана, гум алаз ивиар накъвадик кужумна.

Сифте яз теспача хъана душманар. Тимураз икъван гагъ ихътин женг акурди тушир. Мад сад-садал тепилмиш хъана женгчияр, мад къакъатна. Эхир икърарна: къуй гъар патай са пагъливан вилик экъечIрай. Душмандин патай Тугай экъечIна, дагъвийрин патай – Агъмед, Парту Патимадин рикI магълуб авур жегъил.

Тугаян тур гъатна, залум, тавуна -
Агъмед ада яна, къве пай авуна.

Эхиз хъанач Патимадивай, акъудна вичин гапур, вегъена Тугаял.

Амма Тугай тур хкажиз агакънач,
Рушан гъилияй какур гапур аватнач,
Мад са сефер ада яракъ хкажна,
Тугаян къил бедендивай къакъажна.

Партудин къаншардиз Тугаян стха экъечIна. Ажугъ акатна рушак, къуьнтIерал къван къакъалжна вичин гъилер: эрчIи патахъ вегъена тур - душмандин къил галатна. Чапла патахъ вегъена тур – балкIандин юкъ хана.

Катна Тимур.

Рушан эмирдалди телеф хъайи игитрин мейитар кIватI хъувуна, абурун арада Агъмедни авай. Аватна жегъилдин хурал Парту Патима, шехъна вичин кIанидахъ. Элкъвена хтана гъалиб хъайи къегъялар кIвализ,

абурун вилик вири халкъ экъечIна, виридалайни гзаф баркалла чпин викIегъ рушаз лагъана. Им хъайи кар я.

Виш йисар алатнава. Амма халкъдин рикIелай уьткъем руш алатнач. 1938-йисуз вичин 90 йис хъанвай Д. Хайдаковадин сивяй ван хъана кхъенвай и риваят Франциядин уьткъем руш Жанна д ,Арказ ухшар авай чи дагъви руш Парту Патимадикай я. Залум душмандин хура акъваздай жуьрэт авур ва гъалиб хъайи рушакай. Адан сур зияратдиз элкъвенва. Ватан патал чан гайибур садрани рикIелай фидач.

Чи Сулейман

муаллим Шахмухамед Къзил Нурагъмедовнади ученикар СтIал Сулейманан уьмуьрдихь ва яратмишунрихь галаз танишарна.

Са кве гаф Къзил Нурагъмедовнадикайни лугъун. Ам Докъузпара райондин Усухчай хуьре дидедиз хъана. Чехи пай рушариз хъиз, Къзилазни муаллимвилин пеше гзаф кIан тир. Гъавиляй хуьруьн мектеб акъалтIарайдалай гуьгъуьниз ам ДГУ дин дагъустандин чIаларин факултетдик (ФДФ) экечIна. Алай вахтунда Къзил Нурагъмедовнади мектебда кIвалахиз 24 йис я. Ада вич бахтлу кас яз гъиссзава. Вучиз лагъайтIа бахт квяй аквазатIа, гъабур адахь вири ава - къулай хизан, кве велед, рикI алай пеше. Къзилан кве хцини гъа и мектебда кIелзава.

Алай йисуз чи халкъдин машгъур шаир, XX-асирдин Гомер, СтIал Сулейман хъайидалай инихь 150 йис тамам хъуниз килигна Махачкъаладин мектебра шаирдин яратмишунриз талукь мярекатар, ачух тарсар кыле фена. Ибрукай сад яз 16 лагъай нумрадин мектебдин 6-класдани ихьтин ачух тарс тухвана. Тарсунин 45 декъикъада

Мектебдин муаллим Селми Джалалдиновнади Къзил Нурагъмедовна хъсан тербиячи, тежрибалу муаллим тирди ва кIвалахдин юлдашрин патай адаз гъамиша гъурмет авайди лагъана.

Агъадихь чна СтIал Сулейманан уьмуьрдин жуьреба-жуьре девирар къалурзавай аялри чIугунвай шикилар гузва.

Шахмухамед Азим (6 кл.)

Шахмухамед Азим (6 кл.)

Забитова Азия (6 кл.)

Омарова Нуржан (6 кл.)

Файзулаев Магомед (6 кл.)

Грымова Мария

Журнал в журнале

ИСА КАПАЕВ

Сказка о деревянной кукле Тайтериш

Ногайская народная сказка

Я часто играл со своей куклой в эту сказку. Придерживая рукой, рассказывал ей историю о деревянной кукле Тайтериш и изображал, как она уходит от своих сестёр-кукол. Сам же я был то пастухом, то табун-

щиком и, меняя голоса, говорил и за них, и за Тайтериш. Самой любимой была сцена встречи с мышами. Я визжал, пищал, как мыши, перебирал пальцами по полу, изображая, как они бегают, как прячутся в норы. Мать и бабушка посма-

тривали на меня исподтишка и смеялись, а отец, как всегда, ругался из-за куклы и грозился отобрать её у меня.

Давным-давно жили десять кукол-сестёр. Жили они дружно и весело. Самая старшая готовила для всех кушанья и старалась накормить сестрёнок повкусней и получше. Одну из кукол звали Тайтериш. Это была самая красивая, самая чистенькая и самая гордая кукла. У нее был самый белый тастар и самое нарядное платьице. И Тайтериш очень дорожила ими, все боялась запачкать. Поэтому она не любила есть жирное мясо, опасаясь, как бы пятнышко на свой тастар не посадить. Садятся, бывало, куклы обедать, Тайтериш лучшие кусочки подкладывает, а она увидит жирное мясо, губки надует, обидится и встанет из-за стола. Однажды сёстры решили подшутить над Тайтериш и подсунули ей самый жирный кусок. Очень обиделась Тайтериш, а куклы смеются над ней, подшучивают.

Рассердилась Тайтериш и сказала, что уйдёт от них, поищет настоящих подруг.

– Вернись! Вернись! – звали её куклы.

Но Тайтериш даже не обернулась.

Шла она, шла – и повстречала пастуха со стадом коров. На пастухе черкеска, на голове папаха, в руках ярлыга, в зубах люля.

– Деревянная кукла Тайтериш, куда идёшь? – спрашивает пастух.

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне идёшь, я для тебя самую жирную корову зарежу, – говорит пастух.

– Айгай! – испугалась деревянная кукла. – Тогда мой бе-

лый тастар запачкается. Не стану у тебя гостить.

Ушла деревянная кукла Тайтериш. Идет по полю, цветы собирает.

Встретила пастуха, который телят пас. Красивый пастух, бешмет красивый, и чувяки красивые.

– Куда идешь, деревянная кукла Тайтериш? – спрашивает пастух.

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне, то вот этого жирного теленка для тебя зарежу. Переночуешь, а потом, если захочешь, уйдешь!

– Айгай! Жирного теленка! Тогда мой тастар запачкается, – отвечает деревянная кукла Тайтериш.

Смотрит она на пастуха, любуется его красивыми чувяками, смотрит на свои босые ноги...

И уходит.

Идет дальше, собирает цветы в горах.

Повстречался ей табунщик. На коне, в бурке.

– Интересно! Куда это направляется деревянная кукла Тайтериш?

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне, милости прошу, красавица Тайтериш. Я тебе самую упитанную кабылицу зарежу. Услыхала эти слова Тайтериш, надула губы.

– Айгай! Тогда мой тастар запачкается!

Повернулась и ушла от него деревянная кукла Тайтериш. А табунщик хохочет ей вслед.

Идет Тайтериш куда глаза глядят, цветы собирает. На многие горы взбирается, со многих спускается. Приходит к полуразвалившемуся амбару, что одиноко стоит в поле. Вокруг амбара мыши бегают,

оставшиеся с осени зерна пшеницы ищут. Увидели куклу, обрадовались, закричали в один голос:

– Деревянная кукла Тайтериш, куда идешь?

– К вам иду, – отвечает Тайтериш.

– Раз пришла, милости просим. Есть у нас постное мясо, вот мы тебя и угостим, – говорят мыши.

Услыхала деревянная кукла Тайтериш про постное мясо, обрадовалась.

Наступил вечер. Поджарили мыши мясо, садятся за стол. Сами едят и Тайтериш угощаются. Ночь наступила – спать легли. И Тайтериш раздевается, с ними ложится... Просыпается она утром, а ее одежды на месте нет. Осталась деревянная

кукла Тайтериш в чем мать родила.

– Где моя одежда? – спрашивает она.

– Вчерашнее мясо плохое было, а ночью мы проголодались и, чтобы с голоду не умереть, съели твою одежду. Вот и насытились, – ответили в один голос мыши.

Заплакала Тайтериш и ушла. А мыши кричат ей вслед:

– Деревянная кукла Тайтериш, сходишь домой, возьмешь новую одежду – и снова к нам в гости приходи!

С тех пор деревянная кукла Тайтериш перестала капризничать, ела всё, что ей подавали: и жирное, и постное; никогда не болела.

РИС ВО ВСЕМ СВОЕМ МНОГООБРАЗИИ

Длиннозерный рис

Самый распространенный вид риса, употребляемый для пловов, гарниров и десертов. Самые лучшие сорта – басмати, выращиваемый у подножия Гималаев на севере Индии и в некоторых районах Пакистана, и жасмин, выращиваемый в Таиланде. Время приготовления – 20 минут.

Круглозерный рис

Его иногда называют молочным, потому что именно этот сорт риса используют в первую очередь для приготовления каши. Круглозерный рис выращивают преимущественно в Италии, поэтому он встречается почти во всех средиземноморских блюдах от ризотто до супов. Благодаря большой «клеякости» этот рис используют для суши. Время варки – 20 минут.

Дикий рис

С точки зрения ботаника это совсем даже не рис, а многолетняя трава, выращиваемая в районе Великих североамериканских озер. Этот рис отличается большим количеством питательных веществ, витаминов и клетчатки и способствует понижению уровня холестерина. Зерна дикого риса очень жесткие, поэтому их следует замачивать в воде на несколько часов, а затем варить 45 минут.

Коричневый рис

Нешлифованный рис содержит значительно больше минеральных веществ и витаминов группы В. Его особенно часто применяют в диетическом питании. Время приготовления – 25 минут.

Один и тот же сорт риса, обработанный по-разному, имеет разный цвет, вкус, питательные свойства и время приготовления. По виду обработки рис разделяют на коричневый (минимальная обработка с сохранением большей части питательных веществ зерна), белый (шлифованный белоснежный рис – самый распространенный тип обработки) и пропаренный (специально обработанный паром в целях удержания витаминов и минералов в зерне, а не в отрубной оболочке).

Коричневый рис

В Азии коричневый рис употребляют в пищу в основном дети и старики, в то время как в Европе и Америке его ценят сторонники здорового образа жизни за повышенное содержание питательных веществ по сравнению с обычным рисом. Коричневый рис в процессе обработки сохраняет питательную отрубную оболочку, что объясняет его непривычный светло-коричневый цвет. Он намного полезнее, чем белый рис, так как львиная доля питательных веществ содержится именно в оболочке зерна. Правда, срок хранения такого риса сокращается из-за того, что на зернах остается маслосодержащая оболочка.

Белый рис

Это рис, прошедший все стадии шлифовки. Его зерна имеют гладкую и ровную поверхность, характерный белоснежный цвет и полупрозрачность, однако отдельные зерна могут быть и непрозрачными, потому что они содержат мельчайшие пузырьки воздуха. По содержанию витаминов и минералов белый рис проигрывает коричневому или пропаренному рису, однако именно он является основным типом риса, потребляемым во всем мире. Время приготовления такого риса 10–15 минут, а готовые блюда из белого риса обладают превосходными вкусом и внешним видом.

Пропаренный рис

Обработка паром – специальная технология повышения качественных характеристик риса. Необрушенный рис замачивают в воде, а затем обрабатывают горячим паром под давлением. Прошедшие эту процедуру зерна сушат и шлифуют, как обычный рис. После обработки зерна пропаренного риса приобретают янтарно-желтый оттенок и становятся полупрозрачными. Пропаренный рис имеет свои преимущества: при обработке паром до 80% витаминов и минералов, содержащихся в отрубной оболочке, переходит в зерно риса, а сами зерна становятся менее ломкими. Желтоватый оттенок пропаренного риса исчезает при готовке, и он становится таким же белоснежным, как и белый шлифованный рис. Однако время готовки пропаренного риса составляет 20–25 минут из-за того, что зерна после обработки становятся тверже и развариваются медленнее обычного риса. После варки зерна пропаренного риса никогда не слипаются, кроме того, он остается таким же вкусным и рассыпчатым даже после повторного разогрева блюда.

АБРИКОСОВЫЙ ПИРОГ на противне

НА 16 ПОРЦИЙ

Для теста:

300 г обезжиренного творога

100 г сахара

2 ч. л. тертой цедры лимона

150 мл подсолнечного масла

500 г муки

1 пакетик разрыхлителя

Для начинки:

1 лимон

300 мл сливок

4 яйца

2 пакетика ванильного сахара

40 г сахара

½ пакетика порошка

для ванильного пудинга

1 большая банка абрикосов

(850 мл)

Кроме того:

100 г пластинок миндаля

3 ст. л. сахарной пудры

ТЕСТО:

1. Смешать в миске творог, сахар, цедру и подсолнечное масло. Смешать муку, разрыхлитель и ввести их в творожную массу с помощью миксера.

2. Посыпать мукой рабочую поверхность, раскатать на ней тесто по размеру противня (35x40 см) и выложить его на противень, смазанный жиром и слегка посыпанный мукой.

Начинка

Вымыть горячей водой лимон, обсушить его и натереть на терке цедру. Перемешать яйца, сливки, ванильный сахар, сахарный песок, порошок

для ванильного пудинга и цедру лимона. Откинуть на сито абрикосы.

Завершение

Нанести на тесто глазурь и разровнять ее. Выложить на нее абрикосы выпуклой стороной вверх. Выпекать пирог в духовке 40 мин при 175 °С. Поджарить миндаль на сковороде с антипригарным покрытием до золотистого цвета, не добавляя жира. Посыпать им пирог и остудить его. Незадолго перед тем, как подавать на стол, посыпать его сахарной пудрой и разрезать на куски.

СОВЕТЫ ХОЗЯЙКАМ

- При варке кожица картофеля не лопается, если в воду добавить несколько капель уксуса.
- Нельзя промывать квашеную капусту горячей водой, от этого ее пищевая ценность понижается.
- Квашеную капусту отжимают от рассола перед употреблением. В капусте без рассола очень быстро разрушается витамин С.
- Картофель будет вкуснее, если варить его в мясном бульоне.
- Картофельное пюре не следует разводить холодным молоком, так как оно приобретает некрасивый серый цвет. Картофельное пюре надо разводить только горячим молоком.
- Свекла и зеленый горошек, в отличие от других овощей, в соленой воде долго не разваривается, а свекла делается менее вкусной.
- Сваренные овощи не оставляют в отваре, так как витамины и минеральные соли, содержащиеся в овощах, переходят в отвар, а овощи становятся водянистыми и безвкусными.
- Витамин С разрушается, когда очищенные овощи долго хранят в воде; если нарезанные овощи варят не сразу; готовую пищу хранят свыше двух часов; пищу несколько раз подогревают; овощи варят в открытой посуде.
- Отварной картофель будет вкуснее, если при варке положить несколько зубчиков чеснока.
- У свежих и соленых огурцов кожуру срезают, если она жесткая, желтая или горькая.
- Чтобы не щипало глаза при резке репчатого лука, смачивайте нож в теплой воде.
- При жарении кусочки сырого картофеля не будут склеиваться и прилипать к сковороде, если их промыть холодной водой и обсушить.
- Чтобы руки не чернели, картофель и овощи чистите нержавеющей ножом.
- Ранняя капуста варится быстрее, поэтому в суп ее закладывают после картофеля.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

РАСКРАШЕННЫЕ ЯЙЦА

– украшение пасхального стола и лучший подарок на Пасху. Обычай этот возник давно. Еще древние египтяне и персы красили яйца и дарили их друг другу. Персы верили, что Земля вылупилась из яйца, и считали, что оно обладает чудесной силой. По христианскому преданию, первое пасхальное яйцо Мария Магдалина поднесла в Риме императору Тиберию, когда словами «Христос Воскрес!» начала свой рассказ о смерти и воскресении Христа. Славяне с древних времен дарили друг другу яйца на праздник встречи весны. Яйцо считалось символом плодородия и весеннего возрождения. Во время праздника оно было предметом обрядовых игр, например, катания яиц по желобу. После принятия христианства яйца стали дарить на Пасху. Отсюда и родилась поговорка: «Дорого яичко ко Христову дню – дорог подарок к празднику». При дворе царя Алексея Михайловича на Пасху раздавалось до 37 тысяч раскрашенных яиц – лебединых, гусиных, утиных, куриных и голубиных, а также деревянных и костяных.

КРАСНЫЙ ЧАЙ считается одним из самых ароматных в мире. В международной торговле красные чаи называют оолонги. Они сочетают в себе, с одной стороны, свойства черных чаев, с другой – зеленых, и они причудливо переплетаются и дают вкус и аромат совершенно нового качества. Разваренную чайинку оолонга можно легко отличить от чайнок других сортов по своеобразной окраске: края листа окрашены в цвет черного чая, тогда как серединка имеет все признаки зеленого чайного листа. Такой нюанс достигается в результате специального процесса частичной ферментации – он прерывается как раз в тот момент, когда края листьев приобретают красноватый оттенок, поэтому и чай назван «красным». После ферментации листья сушатся. Красные чаи имеют совершенно особый, изумительный, глубокий, запоминающийся аромат. Кроме того, красные чаи менее подвержены окислительным процессам и поэтому лучше сохраняют свои свойства в течение долгого времени.

БАКЛАЖАН СЕРДЕЧНЫЙ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Баклажан обладает высокими диетическими качествами. Это низкокалорийный источник витаминов, содержит много клетчатки, полезной для кишечника, в нем много солей калия, влияющих на деятельность сердца, стимулирующих выведение жидкости из организма. Употребление баклажана способствует снижению холестерина в крови, улучшает общее состояние больных атеросклерозом, способствует кроветворению, полезно при подагре.

РЕЦЕПТЫ

Сок. Натереть на терке баклажан средних размеров с кожурой, отжать через марлю. Для улучшения обмена веществ пить по 1 чл. во время еды в течение 10 дней. Курс повторить через 2 месяца. Сок хранить в холодном темном месте. Наружно смазывать раны и использовать как компрессы.

Баклажанное пюре. 600 г плодов очистить от кожуры и измельчить. Потушить в молоке на медленном огне, посолить, добавить зелень петрушки и снять с огня. Как лекарство есть вместо ужина через день в течение месяца.

ЛУК ОТ СЕМИ НЕДУГ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Лук регулирует сердечную деятельность, секреторную активность внутренних органов – бронхов, печени, почек, поджелудочной железы, желез желудка и кишечника, снижает протромбиновый индекс, уровень холестерина и сахара в крови.

Также лук нормализует давление крови, увеличивает эластичность и прочность сосудов, активизирует работу кишечника, ускоряет заживление ран, ожогов, уничтожает инфекцию, изгоняет глистов.

РЕЦЕПТЫ

Настой на молоке. Натереть на терке луковицу, залить 0,5 л горячего молока, настоять ночь и пить полученный настой в течение дня за 15 минут до еды при заболеваниях верхних дыхательных путей, ангине, астме.

Сок. При пониженном аппетите, геморрое и запорах свежеприготовленный сок принимается по 1 чл. 4-6 раза в день за 15 минут до еды. Курс лечения – 1 месяц. Вместо 1 чл. сока можно принимать 1 стл. натертого лука.

ДРУЖОК ЧЕСНОЧОК

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

С лечебной целью используют свежие и сухие листья (перо), цельные и тертые зубчики чеснока, свежеприготовленный сок, настойку. Из листьев готовят отвары и настои, а луковицы принимают в свежем, вареном, пареном, печеном, тушеном, жареном и жженном виде. Рекомендуют при астме, кашле, пищевых отравлениях, зубной боли, ранах. Эффективен чеснок при сердечно-сосудистых заболеваниях, гриппе, ангине, для повышения иммунитета и улучшения обмена веществ.

РЕЦЕПТ

Настойка. Очистить 30 г чеснока, растолочь, настоять в 100 мл водки в течение 10 дней в прохладном месте. Пить по 15-20 капель 2 раза в день за 10 минут до еды для укрепления сосудов, снижения давления, профилактики атеросклероза. Курс лечения – 2 недели. 10 дней – перерыв, затем повторить.

Чеснок противопоказан при язвенной болезни, обострении хронического гастрита, воспалительных болезнях почек, эпилепсии.

9 СОВЕТОВ

ДЛЯ ЗДОРОВОГО СЕРДЦА

1 Пейте молоко. Недавнее исследование британских врачей показало, что у людей, потребляющих молочные продукты по крайней мере три раза в день, кровяное давление ниже, чем у остальных. А высокое давление, в свою очередь, вредит сосудам и может стать одной из причин инфаркта или инсульта. Как заключили исследователи, тем, кто следит за своим сердцем, надо есть больше маложирных йогуртов, творожков, сыров и так далее — это поможет сохранить фигуру и оздоровиться.

2 Ешьте рыбу. Постоянное потребление рыбы помогает справиться с учащённым сердцебиением и даже лёгкой аритмией, которые в свою очередь могут привести к инфаркту и даже смерти. Такие данные получили сотрудники Гарвардского медицинского института. Они утверждают, что тем, кто беспокоится о своём здоровье, достаточно есть рыбу один-два раза в неделю, и желательно, чтобы это было блюдо пожирнее — из тунца или лосося, например.

3 Налегайте на соки. Британская академия наук обнародовала данные исследований, согласно которым гранатовый сок укрепляет кровеносные сосуды и даже помогает им восстанавливаться. Кроме того, если выпивать по стакану этого сока в день войдёт у вас в привычку, вы из-

бавитесь от проблем с холестерином: под влиянием веществ, содержащихся в соке, холестериновые бляшки уменьшаются почти в два раза.

4 Вместо соли — соевый соус. Врачи Национального университета Сингапура советуют ежедневно добавлять в супы, горячие блюда и салаты не соль, а тёмный соевый соус. Это поможет вашему организму бороться с вредными последствиями курения, лишнего веса и даже диабета. Однако будьте внимательны: соус сам по себе может содержать довольно много «белой смерти», поэтому перед покупкой читайте, что написано в разделе «Состав» на этикетке.

5 Почаще смейтесь. Не любите грустное кино? Ну и правильно. Согласно данным Мэрилендского медицинского института, во время просмотра комедий кровообращение у человека намного лучше, чем при просмотре драм и мелодрам. В среднем для профилактики сердечных недугов врачи советуют смеяться не менее 15 минут в день.

6 Здоровый сон — здоровое сердце. У женщин, спящих менее 5 часов в сутки, риск получить какое-нибудь сердечно-сосудистое заболевание аж на 30% выше, чем у тех, кто проводит в постели по 8 часов. Секрет в том, что недосып мо-

жет стать причиной гормонального дисбаланса, нарушить уровень сахара в крови и подпортить вам давление. Так что, вдоволь насмеявшись, выпейте стакан тёплого молока и ложитесь спать.

7 Дышите глубже. Обычный человек в состоянии покоя делает от 16 до 19 вдохов в минуту. Чтобы нормализовать своё давление, попробуйте снизить эту цифру до 10. Как утверждает исследователь британского Института изучения старения Дэвид Андерсон, такая несложная дыхательная гимнастика тормозит в организме процесс выделения солей в кровь.

8 Слушайте джаз. Группа врачей из Оксфордского университета обнаружила, что то, что мы слушаем, влияет на наш сердечный ритм. Негромкая музыка с медленным ритмом способствует замедлению сердцебиения, а следовательно, даёт вашему сердцу хорошую передышку.

9 Занимайтесь гимнастикой. Лёгкие упражнения также помогают нормализовать давление и тренировать сердечную мышцу. Лучше всего подойдут какие-нибудь растяжки, дыхательная гимнастика или йога. Главное — не перенапрягаться и делать упражнения регулярно.

Кеферпатан Кавказда хашпарайрин виридалайни чехи ибадатхана Хасавюртда ава. Им «Знаменидин килиса», федеральный метлеб авай XX асирдин сифте кылерин архитектурадин имарат - 45 метр кван какъанвал авай, малаикрин чинрин къадардиз барабар, яни клуьд, къубба алай, Византиядин къайдада туьктуьрнавай гуьрчег дарамат я. Ибадатхана шегьердин юкни-юквал ала, Тотурбиеван тварунихъ галай куьче, 121, адресда, амма килисадин къуббаяр ва хашар яргъарайни, гьатта шегьердин кьерехайни хъсандиз аквазва.

«Знамение» («Керемат») ибадатхана Пак Дидедин тварунихъ гала. Новгородда авай Пак Дидединни Пак Чагъадин суьретдиз ихътин твар 1170-йисуз арадал атай аламадин ишарадилай гуьгъуьниз гана. И йисуз Суздалдин пачагъ Андрей Богословскийдин хва кыле аваз, сад хъанвай урус пачагърин къуватар Чехи Новгороддин цларив агатнай. Элкъуьрна кунвай новгородвийри чеб и гьалда тун тавун пахъай Аллагъдивай тлалабиз, дуьаяр авуна. Пуд лагъай йифиз Новгороддин кешиш Илиядиз Ильинан куьчеда авай Спас Преображенидин килисадай Пак Дидедин къамат (икона) къачуна, ам шегьердин цлал акъуда лугъуз, эмир ийизвай ажайиб сес ван хъана. Къамат (икона) хутахдайла, душманри хашунин гуьгъуьниз хьелер ахъайиз гатунна, абурукай сад Пак Дидедин икона авай сижифда аклана. Суьретдин вилерай накъвар авахъна, иконадин чин шегьердихъ элкьвена. Душманрал лагъайтла, къатуз тежер ажайиб къуватди гъужумна: абуру чпи-чеб ягъиз-рекъиз эгечина. Новгородвийрни кичевал квачиз женгиник экечина ва душмандал гъалиб хъана. И кар эбеди рикел хуьн патал Илияди Пак Дидедин Ишарадиз талукъ яз сувар тайинарна, ам урусрин вири килисайри къейдзава. Иконадилай лагъайтла гзаф къадар чешнеяр акъудна, абур вири Россия тирвал машгъур тир.

Хасавюртда авай «Знамение» килисадин 100 йисалайни гзаф я. Гъеле 1846-йисан майдиз Барятинский князь кыле авай 80-нумрадин Кабардадин пияда полкуниз бине хъайи Хасав-Юрт хуьре 1989-йисуз Пак Дидедин иконадин гуьрметдай «Знамение» твар алаз гъвечли килиса эцигун фикирдиз къачунай.

Хашпара диндин жавагъир

А чавара хашпара дин гвайбур шегьерда 90 агъзур кас кван авай. 1901-йисан 29-апрелдиз, жемат кватл хъана, цийи килиса эцигдай чка тайинарна. Проект инженер И. Рябикина 1901-йисуз туьктуьрна, 1902-йисан мартдиз проектдин къвед лагъай вариант туьктуьрна, ана килисадин майдан мадни гегьеншарнавай (килисада 1000 кас гъакъун лазим тир), 30-майдиз эцигунрин кваллахарив гатунна. Килиса агъалийри хушуналди куьмек гуналди, Терский казакрин къушунри эцигна. Килисадин къенепатан кваллахар кылиз акъудун патал герек такъатар Синодди чара авунай.

1903-йисуз килиса саки гъазур тир, амма эцигунрин кваллахар тамвилелди 4 йисалай куьтыгъ хъана. 1907-йисан 15-апрелдиз «Пак Дидедин Керемат» иконадин гуьрметдай килисадин къенепата экв туна. Яшлу инсанри рикел хкызвайвал, килиса девлетлудаказ безетмишнавай, цларни, тагъарни гуьрчегдиз чагуьрнавай. Минарадал эхиримжи зенг 1913-йисуз эцигна. Килиса ачухунин мярекат 1913-йисуз къейдавур Романов пачагъ-

рин сихилдин 300 йис тамам хъунихъ галаз алакъалу авунай.

1918-йисуз килисада цай кьуна ва къенепатан гуьрчегдиз туьктуьрнавай чкайрин гзаф паяр терг хъана. 1920-йисара килисайра ибадатар, хъайи манийвилеризни килиг тавуна, кардик акат хъувуна. Килиса анжах 1930-йисара клевна, адан дараматни складдин еринда ишлемишиз гатунна. Вири зенгер, садалай гъейри, алудна. Кылин вад къуббадал алай хашар алудиз хъанач.

1943-йисуз мадни са бедбахтвал арадал атана: дараматди цай кьуна. Кларасдин пол, кларасдин гуьрар, сувагъар кана.

1943-йисуз килиса дингълийрив вахкана. 1945-йисалай хашпара диндал алай квалталарин куьмекдалди ам арадиз хкунин кваллахарив эгечина.

Алай вахтунда килисада 2000 касди ибадатар ийизва. 2015-йисуз «Знаменидин килиса» федеральный метлеб авай имарат яз малумарна ва ам цийи хъувунин месэла къарагъарна.

**Гъазурайди
Гуьльнара АСАДУЛАЕВА я**

КІАНИВИЛЕЛАЙНИ АРТУХ Я

Залум асир, залум риклер... Кіанивилин хуш гъиссерни майилвилер цийи асирдин гьалари эвездай, инсанар сад-садавай чара ийидай девир алукуьуниз мукьва вахтара члехи шаирди кьве асир идалай вилик лагъай келимаяр гъа и чакай тушни бес? Гьар гьикі ятлани, хъсан хиялриз майилвалун, кіанивал дуйньядал алама.

Вичикай ихтилат фидай хизан халкъдиз машгьурди я лугъуз жедач, амма адан кьакьан дережадал шакни гъиз жедач. Аквадай гьаларай, и хизандин векилар тапан къилихар квачир, анжах тек са чпин къайгъуда хъунин фикирдал алачир ксар я, вучиз лагъайтла ина уьмуьрдин юлдашриз кьуру дамахарун хас туш. Абуруз чпин вири уьмуьр бахшнавай кІвалахдин пешекарвиллин дережа важиблу я. Абуру чпин агалкъунар халкъдин арада чукІурзавач, амма абур, чпин кьенепатан алем девлетлу авуналди, кар лап тамамвилехь агакъариз кІан хъуналди тафаватлу жезва. И ажайиб инсанрихь галаз сабурулукаказ, секиндаказ ихтилатар авурлани, чир жезва хьи, абур са ичин кьве пай я, абурухъ ухшарвилер гзаф ава. Абурухъ галаз ихтилатардайла, жува фикирда хьи, гьикьван и инсанар руьгьдин жигьетдай сад-садаз мукьва я.

ЭГЕР ИМ КІАНИВАЛ ЯТІА...

Акъуша райондин Мугъи хуьруьн агъалияр тир абуру кьведани кьилин образовани кьачуна. Акая ДГУ-дин физфак, Ленинграддин

университетдин аспирантура куьтягъна, Жумади – Дагъустандин мединститут, лечебный факультет. Гележегдин уьмуьрдин юлдашрин диде-бубаяр са хуьруьнвиар, руьгьдин жигьетдай мукьва инсанар я, сихилдин дувулриз хас тирвал, уьмуьрда виридалайни гзаф агьвалдиз ваь, руьгьдин ахлакъдиз кьимет гайибур я. Абуру чпин невейризни акьалтІай намуслувиллинни гьахьлувиллин тербия гана, гьуьрмет гьидай ерияр кьалурна, зегьмет кІанарна, инсанрихь галаз ми хьи рафтарвилер хуьз чирна...

Акай ва Жума сад-садал гьалт тавун мумкин тирни? Аквадай гьаларай, ваь, абурун уьмуьрда гзаф затІар сад-садаз ухшар хъана, гзаф крари и ажайиб инсанар сад-садаз агудна. Гьелбетда, вири регьятдаказ кьиле фенач. Терезрал алай хъиз, гележегдин уьмуьрдин юлдашдиз кьимет гуналди, абуру сада-сад яргьалди ахтармишна, Жумадин бубади, физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор Хизрикьади Къурбановича, бажарагълу студентдиз, медал гваз мектеб акьалтІарай гададиз, вичин дустунин хъиз лайихлу кьимет гуналди, Акаян алакьунрикай хъсан

гафар лагъана. Къастунал кІеви, виридалайни четин чирвилер, кужумзавайди хъиз, вичел чІугвазвай, гьеле гъа чІавуз са шумуд терефдин алакьунралди тафаватлу хъайи и гада адаз бегенмиш хъанай.

«Адан рехъ илим я», - вичин кІвалевайбуруз ихтилатнай ада гададикай; мумкин я, кьасухдай тушиз, Жумадин фикирни адал желбнай. Амма а чІавуз Жумади гьуьлуьз финикай фикирни ийизвачир. Адахъ гьакІ духтур хъунин ваь, вини дережадин пешекар, вичин пешедалап хъсандиз кар чидай пешекар хъунин мурад авай. Амма бубади лагъай гафари адаз фикир-фагъум ийидай себеб ганай, а гафари ам вич бегенмишзавай Акаяз дикъетлукаказ килигунихъ ялзавай. Жума бегенмиш тежедай хъиндини тушир. Чулав чІарар, гуьрчег киф авай, чиник гьейранардай мили хъвер квай руша гзафбурун фикир вичел желбнавай. Вичизни хабар авачиз, ада и гададикай неинки фикириз, гьакІ ам галачиз яшамиш тахъунни мумкин яз гъиссзавай. Вахт атайла, диде-бубайри чпин ватангъилийри ракъурнавай илчийриз хушвилелди разивал гана.

АКАЙ...

- ИкI хъсандиз, гъясятда хизан тукIуьдайдакай за гъич фикирни авуначир. Заз чиз, и кар чун сад-садаз руьгъдин жигъетдай мукъва тирвилъй хъана: дуньядин гъалариз сад хъиз килигзавай, са ктабар кIелзавай, са кинойриз килигзавай чна инсандин къисмет адан гележегди тайинарзавайдакайни гъаф ихтилатарнай. Жума зун патал вич галачиз уьмуьр къиле тухуз тежедай инсандиз элкъвена. Им, жуван кардиз вири къуватар, чирвилер гун хъиз, алимдиз уьмуьрда герек тир яратмишдай руьгъ кутун хъиз, хизандин уьмуьр патални важиблу месэла я. Ви хизанда авайбур сад хътин фикирдал алайбур ятIа – им бахт я. Зун гъа ихътин бахтавар хъана!

ЖУМА...

- Зун гъясятда гъавурда акъуна хъи, Акай илимдивай чара авуна виже къведач, тахъайтIа хизан ара-диз къведач. Бес зунни зегъметдал рикI алайди тир эхир. КIвалахдиз гъаф вахт бахшзава лугъуз, хизандин патай тугъгметар тахъун

зун патал важиблу тир. Гафунин къатI сивемаз чун сад-садан гъавурда акъадай, гъатта гафар гала-чизни, - хъуьрезва Жума. – Акай дагълух адетралди тербияламиш хъанвай, сабур хуьз чидай инсан я. Дуланажагъда къайда, сиришта хъана кIанда. Адан сирлу ерияр, къилихар генани чир хъуналалди, за адан назик, эсер ийидай, амма умуд кутаз жедай, мягкем инсандин камаллувал гъиссзава. Ам зи даях, зи ихтибарлу къеле я. Им алай девирдин дишегълийрикай тIимилбуруз аквазвай бахт я...

ХИЗАН Я МАН...

Эвленмиш хъанвай и къве жегъилдин арайра са четин месэла-ни хъанач лагъайтIа, ам гъалатI жеда. Уьмуьрдин юлдашри чпин хизандин мугъ гъикI тукIуьрнатIа, чпиз Акаян сихилдин итимри ва мукъва дустари гъикI куьмекнатIа, гъадакай сивел хъвер алаз рикIел хкизва. Акая вичи хандакI хкажна, сувагъ, асун, ширер ягъун – и кIвалахар устадди хъиз тамамарнай. Жумади лагъайтIа, бажарагълу инсан вири краара бажарагълу жеда лугъуз, зарафатар ийиз хъана. И кIвале кIанивилин, гуьзелвилер, чирвилерин, илимдин рекъин руьгъ къекъезва.

– Гъина къулай ятIа, гъина вири рикIин сидкъидай ятIа, гъана бахт авайди яз гъисабуналди, чна дагъвийрин «чешнелу» рафтарвилериз фикир гузвач, – лугъузва Жумади. – Чаз диде-бубайри икI чирна, чнани чи аялриз икI чирна; за умудзава, чи хтулрини и рехъ давамарда...

КЪУЛЛУГЪДИН ДЕРЕЖАНИ АХЛАКЪДИН ДЕРЕЖА Я...

Муртазаеврин кIвале и гаф садазни кIандач, аквадай гъалда, ина кIвалах саки рикI аладардай кардай гъисабзава. Эхъ, вучиз лагъайтIа кIвалах кIвалах яз къабулна кIанда, ял ягъуникай рахайтIа, хизанди кIвале ва я хайи Мугъида ял язава. Акай Къурбановичан гафарай, неинки вичин алимвилин, гъакI РАНдин ДНЦ-дин председателвилерин везифайривни цIийи къуватдивди

эхгечIун патал хуьре пуд югъ акъудун бес жезва. Илимдин алемда алимвилин тIварцIихъни нуфуз ава. Адан тIварцIи Россиядин, гъакI международный илимдани къетIен чка къунва. Акай Муртазаев тежриба къачун патал Ленинграддин университетдиз ракъурнай. Ина вичин везифар агалкъунралди къилиз акъудуналди, ам аспирантурадик экечIна ва кандидатвилерин диссертация хвена. 1999-йисуз гъана физикадинни математикадин илимдин докторвилерин дережа къачунин диссертацияни хвена.

Им чIехи илимдиз къачур сифте кам хъана. Халисан гъевес, илгъам гъисс авуналди, сифте йикъалай ам ДГУ-да преподавателвилерин кIвалахдал машгъул хъана, адакай сифте ассистент, гуьгъуьнлайни кафедрин зеведиш хъана. РАНдин ДНЦ-дин физикадин Институтда илимдин къуллугъчи яз кIвалахай алим Институтдин директордин къуллугъдал къван хкаж хъана. Алим къуд сеферда РАНдин лап хъсан илимдин доктор яз гъисабна. 2008-йисуз А. Муртазаев РАНдин член-корреспондент яз хкъана. А. Муртазаеван илимдин асас кIвалахар (абурун къадар ругудвише-лайни алатнава) чи ва къецепан уьлквейра илимдин журналра чапнава, ингилис чIалазни таржума авунва. Ада конференцийрал докладар, жуьреба-жуьре илимдин центрайра лекцияр кIелзава. Эхиримжи 20 йисуз 50-далайни гъаф адан грантар ва проектар гъалиб хъана. Адан регъбервилерин кваз кIуьд кандидатвилерин ва гъаф къадарда магистерский диссертацияр хвенва. Ам РД-дин илимдин лайихлу деятель я, РД-дин Госсоветдин Гъуьрметдин грамотадалди къейднава, Англиядин физикадин обществодин член яз хкъана.

МАД ХИЗАНДИКАЙ...

Жумади хиве къазвайвал, белки, адан уьмуьрда четинвилер бес къадарда хъана, амма ада четинвилер са артух гъисснач, дуланажагъдилай нарази яз шел-хвал авунач. Къве аял, гъаф къадарда мугъманар... Магъачкъаладиз

конференцийрал ва командировкайриз къвезвай гзаф амадагар и мугъманперес хизанда амукъзава. КІвалин иесияр чебни са гъиниз ятІани фейилани, чпин танишриз мугъманвиз атун теклифзава. Магъачкъаладила гзаф дустар абурухъ Россияда ава – Москвада, Санкт-Петербургда, Екатеринбургда, Къазанда, Ростовда, Грозныйда, Красноярскда, Челябинскда, Уфада. Жума инанмиш я хъи, Дагъустандин гъар са дишегълиди гъар са кардиз вахт жагъурун герек я – КІвалахдизни, хизандизни. Ам жегъил чІавалай неинки багърийриз фикир гуз, гъакІ къве аял чІехи ийизни, тамамвилелди вичин кардиз къуллугъ ийизни агакъзавай. Ада республикадин чахуткадиз акси диспансерда акушер-гинеколог яз КІвалахна, гуьгъуьнлай ада ДМА-дин патав гвай акушервилини гинекологиядин кафедрада клиникадин ординатурада чирвилер къачуна. Исятда Жума Хизрикъадиевнаді акушер-гинеколог яз республикадин хизандин сагъламвилін ва репродукциядин къаравулда акъваздай центрада КІвалахзава. Ам нагъакъбан гъалда гъатай руфунал залан дишегълияр ахтармишунал машгъл я. Адаз пешекарвилін къилин дережа ганва, ам «РД-дин

здравоохраненидин отличник» медалдалди къейднава.

ХИЗАНДИН ИВИРАР

- Квез чидани, гъар са инсанди амал авуна кІани, дегишиз тежер шартІар ава. Яни, гъеле аялзамаз чна чи рушар уьмуьрда куьз майилвал авун лазим ятІа, гъадан гъавурда твазва. Чна гъамиша акІ фикирдай хъи, абур элкъуьрна къунвай алемда къиле физвай куьлуь-шуьлуь месэлайрин гъавурда тунилай гъейри абуруз а месэлаяр гъялдай мумкинвал гун лазим я, - лугъуьза Акая ва Жумади.

Акьуллу, чпин патахъай чаз регъуь тежедай инсанар чІехи авунал чна шадвал ийизва.

Уьмуьрдин юлдашар тир Муртазаеврин тербия гунин къайдаяр гъа ихътинбур я. Асият ва Айшат хъсан тербияламиш хъанва, абурухъ къилин образовани ава. Абуру бубадин ва дидедин дережайрив къуналди чпин хиве гъатзавай жавабдарвални гъиссзава. Амма диде-буба инанмиш я хъи, абурун уьмуьрда гъалатІарни тахъана жедач, масадан куьмекдик умудкутун тавуна, абур туьхкІуьр хъийизни абур чеб вердиш хъун лазим я. Инсандин хъсан къилихни гъа икІ арадал къвезва.

Асият фад чІехи хъана, аз чиз, ругуд йис жедалди Акъушада Акаян диде-бубадихъ галаз хъайивилияй я. Руша гзаф кІелдай, бубади хъиз, адазни физик жедай, илимдал ва ахтармишунин кІвалахдал машгъл жедай мурад авай.

ДГУ-да илимдин къуллугъчивилени, физикадин факультетдин декандин заместителвилени КІвалахиз агакъна. РФ-дин президентдин стипендиат ва къве сеферда РД-дин Къилин стипендиат хъана, вичин агалкъунрал ада садрани дамахдачир, гъатта диде-бубадизни рушан агалкъунрикай дуьшуьшдай чир хъанай. Ам вичихъ галаз са курсуна кІелай Вадимаз гъуьлуьз фена, диде-бубайриз хтул багъишна. Санал КІвалахзавай юлдашар адакай жавабдар, бажарагълу пешекардикай хъиз рахазва.

Къенин юкъуьз Асията ДГУ-дин физфакда КІвалахзава. ГъвечІида, Айшата, Москвада В. И. Сурикован тІварціихъ галай МГАХИ-да кІелзава, гъадакни Муртазаеврин къилихар ква: пединститутдин худграф туна, искусствовед хъунин мурад рикІе аваз, В. И. Сурикован тІварціихъ галай институтдик экечІун патал Москвадиз фена. Исятда пуд лугъудай курсуна кІелзава.

– ГъвечІи чІавалай суьретар чІугунал адан рикІ алай, - хиве къазва диде-бубади. – 10 йисан яшда аваз ам аялрин суьретрин вирироссиядин конкурсада гъалиб хъана, ам пулдин премияни галай Россиядин Федерациядин Президентдин грантдиз лайихлу хъана.

Аквадай гъалда, гзаф вахтара гележег неинки садалай садал къвезвай шартІарилай, гъакІ чилел къайдаяр тайинарзавай гъерекатрилайни аслу я: ви дувулар – им ви халкъдин тарих, адан алай вахт, гележег, адан меденият я...

Бажарагълу, къуватлу, мягъкемдиз КІвачел акъвазнавай, чпивай хуьз, цІийи уьмуьр гуз, чилел уьмуьрдин рехъ давамариз жедай инсанар арадал гъуналди, девирин алакъа атІун тавун важиблу я эхир...

Айшат ТАЖУДИНОВА

Инсандин уьмуьрда виридалай Ииграми, кІани, багъа кас диде я. Аял хана, чІехи авуна, ам уьмуьрдин шегъредал акъудун са акъван регъят кар туш. Амма цІудаял хана, хвена, гъардав са пеше вугун - им пара зегъмет алай, четин кІвалах я. Алатай, советрин девирда цІуд аял хайи дишегълидиз «Игит диде» тІвар алай орден гузвайди тир...

Гъихътинди я ам, къенин чи журналдин игит, «Игит диде» ордендин сагъиб? Адетдин дагъви дишегъли. Зи къаншарда уьмуьрдин къайгъуйрик са тІимил бизар хъанваз аквазвай, амма чина берекат, камалдин экв авай, лезги дишегъли Рамазанова Шагърузат Гъаджиагъмедовна ацукънава. Жузун-кучузун авурдалай къулухъ за адавай вичин уьмуьрдикай суьгъбет авун тІалабна.

Ада ихтилат авурвал, ам 1939 - йисан 5 лагъай ноябрдиз куьгъне Сийидрин хуьре лежбердин хизанда дидедиз хъайиди я.

- Буба Абумуслимов Гъажиагъмед 1941 йисуз дяведиз фейила, зун къве йис хъанвай аял тир, - лагъана Шагърузат халади. - Чун къве аял галаз, зи дидеди хуьре колхозда гвенар гуьз, цанар цаз зегъмет чІугвазвай. Дидедигвенаргуьдайла зун, вад йис хъанвай бици руш, адахъ галаз чантани гваз къуьлуьн къилер кІватІиз фидай. Колхоздин кІвалахал алай дишегълийриз яд гъидай. Ватандин ЧІехи дяве куьтягъ хъайила, зи буба сагъ саламат яз кІвализ хтана. Амма дяведин кашни, мекъни акунвай, далу пата гзаф зегъмет чІугунвай зи диде месе гъатна. КІвал, мал- къара зинни зи чІехи вахан хиве гъатна...

И кІвалахризни викІегъ руша дурум гана. 18 йис хъайила, Шагърузат Гъажиагъмедовнади вичин хизан кутуна. Адет тирвал, уьмуьрдин юлдаш рушаз бубади хкъяна. Ам гъа хуьруьнви, колхоздин чубан, хъсан инсан Нарулагъ тир. Абруз чІехи хизан хъана. Хизанда 10 аял хъана: 7 рушни 3 гада. Гъайиф хъи, буба къенин йикъахъ агакънач. 55 йисан яшда аваз, Нарулагъ рагъметдиз фена. А вахтунда абрун аялрикай анжах къвед тир эвленмиш хъанвайди. Амай муьжубъ аял галаз мад Шагърузат хала къилди амукъна. Гъикъван четин

«ИГИТ ДИДЕ» ОРДЕНДИН САГЪИБ

хъанатІани, дидеди вири аялрив чпин рикІ алай пешеярни вугана. Абур вири уьмуьрдин шегъредал акъудиз алакъна. - Гъукуматдин патай, гъайиф хъи, заз са куьмекни хъанач, - хиве къазва Шагърузат Гъажиагъмедовнади.

Аллагъди вичиз кІани инсанар четинвилералди, азабралди ахтармишда лугъудайвал, Шагърузат халадин уьмуьрдизни чІехи дерт къисмет хъана. Адан сифте велед - Адил лап жегъилзамаз багърийривай уьмуьрлукъ къакъатна. Бес идалай залум дерт авани дидейриз? И тІал къезилариз адаз хтулрини, птулри куьмекзава.

Амай аялар лагъайтІа, къвед лагъай гада Эседуллагъ Тюменда вичин хизанни галаз яшамиш жезва, гъвечІи гада Максим Сийидрин хуьре, вичин дидедин патав яшамиш жезва. Ада устІарвал ийиз, вичин хизан хуьзва. Къени къилихрин, сивел мили хъвер алай свас Лиза къаридихъ гелкъвезни, мектебда муаллимвал ийизни агакъзава. Абрун арада хуш рафтарвилер авайди акунмазди чир жезва. Вич масаниз фейила, свас къаридиз са куьлуьзатІ къванни гвачиз хкъведач.

Рушари лагъайтІа, гъарда вичин хизан кутуна, чпин уьмуьр куьчуьрмишзава. Вад руш гъа и мукъварив гвай хуьрера яшамиш жезва, 2 руш, Римани виридалай гъвечІи Надежда, Магъачкъалада ава. Надежда карчи я, Рима эвел мектебда муаллим тир, гуьгъуьнлай адавилерин духтурдин пешени кІел хъувуна, алай вахтунда ада хсуси оптикадин туьквенда и рекъай кІвалахзава.

75 йис хъайила, Шагърузат халадин сагъламвал лап зайиф хъана, ам І -групшадин инвалид хъана. Веледри, дидеди чІугур зегъметар рикІелай ракъур тавуна, мукъвал мукъвал адал къил чІугвазва. Алай вахтунда Шагърузат халадиз 25 хтулни 11 птул ава.

- Амма им гъеле тамам сиягъ туш, - милиз хъверзава Шагърузат халади. - Са бязи хтулар гъеле мектебда ама, бязибур агакънавай гъазуран чамар, сусар я.

Чаз акур дарвилер, зегъметар, дявьяр чи балайриз такурай. Дуьнья ислягъ хъурай, муьлагъ хъурай! - лугъузва Шагърузат халади.

НАИРА ИБРАГИМОВА

Билал Адиллов

Адиллов Билал Икрамович 1967-йисан 29-майдиз Кцлар райондин Стуррин хуьре дидедиз хъана. Хуьруьн юкьван мектеб акь-алтПарна, ам Азербайжандин Экономикадин Институтдик экечІна ва тафаватлудаказ ам акьалтПарна.

Гъеле институтда кІелзавай йисара Б.Адиллован илимдин макъалаяр республикадин газетрин чинриз акъатзавай. Ам агъ-зурралди макъалайрин ва очеркрин автор я. ГъакІни Билал Адиллов Бакуда лезги чІалалди «Самур» газет акъатуник чІехи пай кутур ва регъбервал гайибурукай сад я.

Вичихъ алакьунар авай жегъилдин поэзиядални рикІ алай. Билал Адилова шиирар кхъиз 2010-йисалай башламишна. Ада куьруь вахтунда вич алакьунар авай шаир, хайи чІалахъ рикІ кузвай кас тирди субутна.

Лезги ва урус чІаларал адан «43», болгар чІалал «КІанивилин есирда» тІвар ганвай ктабар чапдай акъатнава. Билал Икрамович Михаил Лермонтован тІварунихъ галай премиядин лауреат я. 2017-йисан апрелдин вацра шаирдин «Капавай гъетер» тІвар алай нубатдин ктаб чапдай акъатна. Шаирдин пуд лагъай ктабда ада лезги чІалаз элкьуьрнавай дуьньядин шииратдин классикрин эсерар гъатнава.

2018 – йисуз Билал Адилова Италияда гъар йисуз кыле физвай «Парнас-Анжело ла Веккья» тІвар алай конкурса иштирикна ва кылин чка кьуна.

Агъадихъ чна адан са шумуд шиир гузва.

АВАЗ ХЪУРАЙ «ПЕРИЗАДА» ЯПАРА...

Лагъ вуна са «Перизада», Магъире,
Миливилев чукІурай хуш авазар,
Ви ван хъурай гъар шегъерда, гъар хуьре,
Црадайвал руьгъера мурк - аязар.

Лагъ вуна са «Перизада», фидайвал
Зи хиялар Шагъдин суван синерал,
Са легъзеда вилин кІаник гъидайвал
Сусар, рушар, хунча алай кьуьнерал.

Лагъ вуна са «Перизада», лагъ, я руш!
Хкведайвал рикІел лезги мехъерар,
«Гъай мерженар», «Чамар гьалун» - гъикьван хуш,
Экуьн кыляй къавал ядай «Сегъерар»...

ГъинаватІа чІалан зурба арифар,
Чамран кІвализ атуьй гафун къарихар,
Билбилри хъиз, ийиз сусан тарифар,
Къуй кутурай енгедихъни «синихар».

«Цикар галай» кьуьл авурай жегъилри,
Гъил-гъилеваз, рушни гада какахъна,
Шад жедайвал рикІ, акурла, сефилрин,
Капар ягъаз, руьгъ къакъандиз акъахна.

Вучиз чІуру хъанватІа чи ванерни,
«Лолитайри»-«Миленайри» кьунавай,
Ван хъайила, алугдачни къенерни,
Чара макъам лезги гафар тунавай.

Гъиниз физва чи манияр, адетар -
Аваз чара, гафар чара, руьгъ чара?
Дегиш тийин, ша, къилихар, хесетар,
Лагъ, жедайвал «Перизада» япара!

ЧІАЛ ХУЬН ЧНА!

ЧІал хуьн чна хазина хъиз, нямет хъиз,
Чав асиррин гелер галаз агакъай.
ЧІал хуьн чна хайи таратІ, девлет хъиз,-
Гъар девирдин азгъунвиляй акъатай.

ЧІала ава меденият зи халкъдин,
Тух жедани яд хъунал и булахдай?
ЧІала ава акьул, ният зи халкъдин,
Игитвилел гъар са касди дамахдай!

Дидедин чІал - «Лезгинка» я, мани я,
Ван хъайила, танда иви кьугъвадай,
Дидедин чІал, Къулан вацІ хъиз, кІани я,
Гъам перишан, гъамни шад яз аквадай.

Члалахъ гала гыхьтин къудрат дагъларин,
Куклушривди душмандин рикI акъуддай,
Члал - цуьквер я, атир галай багъларин,
Вичел чIугдай, багъридив хъиз агуддай.

Лезгидин чIал низ герек я - лугъумир,
Члал - Диде я, чIал - хайи чил, чIал - Ватан!
Хайи чIалаз виняй агъуз килигмир,
Ягъанатмир дидедикай на жуван!

ШУМУД СУАЛ...

Зи хиялар какахънава гълалар хъиз,
Жагъур тежез гъинва эхир, гъинва къил.
Вилик гала шумуд суал тIалар хъиз,
АлкIанава, къачузвач хъи, залай гъил.

Са рикIи заз лугъузва къваз тавуна,
Дегишара вуна жуван къилихар.
Са масада мягкемдаказ руьгъ къуна,
Зулум гузва, кутазва захъ синихар.

Са касдини яб тухузва алахъна:
“Акъатна вач дерт авачир патахъ вун.
Тамир патав са ялтахни, ялахъ на,
Залай гъейри садан жемир чIалахъ вун.

Дуст лугъудай душман вучиз агудна?
Чуьнухдайдан гъилер вучиз галуднач?
На вахтунда хаин винел акъудна,
Адан чинин къвед лагъай хам алуднач?”

Эхиз хъанач, шиир кхъиз ацукъна,
Гъамар цIурна, элкъуьрда за цIарариз.
КIан хъана заз рикIин къене са цIукна,
Жавабар гун руьгъ падзавай гарариз.

ЗИ ШИИРАР КIЕЛА

Перишанвал авай иер вилера,
Къил агъузна килиг тийиз зи патахъ.
Мурк гъатнатIа кIанивилин гелера -
КIанзавачир заз жув-жуван жез чIалахъ.

Эрзиман тир ихтилатин вахъ галаз,
Аман ганач тегънеди ви чинавай.
Вучиз ятIа, зулун пешер хъиз юзаз,
Вахтар физва, къатIуз жезвач чун чавай.

Къакъатна вун, сагърай къванни талгъана,
Жаваб ганач, за гайи тек суалдиз.
Кана зи рикI, ацукъна пагъ атIана,
Виш жуьредин фагъумар къевез хиялдиз.

Яб гудач вуч лугъудатIа чарада,
Вун рикIеваз давамда за мад кхъиз!
Гъич тахъайтIа, вахт жагъурна арада,
Зи шиирар кIела вуна эвел хъиз...

ЛЕКЪРЕЗ

Зун гъикI пехил жезва акваз ви уьмуьр,-
Ацукъун, къарагъун, лув гун – са суьгъуьр!

Къакъанрин зурбавал ава ви чанда,
Вун пачагъ, вун гъаким хайи маканда.

Бахтавар – авач ваз часпарар, варар,
Вуч хъсан – чидач ваз девиррин гарар.

Вуч хъсан – вун патал туш гъич тапарар,
Вуч хъсан – ви руьгъдал алач дапIарар.

Вун азад лишан я дагъларин синел,
Зун саки ксанва гъуьлягъдин гинел.

Секинвал хъанач заз, авач и чилел,
Чукура на гъамар, элкъуьгъ зи къилел.

РикIиз ви патав жез канзава гъикъван,
Яраб ваз къведатIа зи гъарайдин ван?

КIаркIара, кIукIвара зун къунвай зунжур,
Акъатин цаварал гъилеваз чуьнгуьр.

Азад гъиссерикай туькIуьрун мани,-
Ви руьгъ за байихин, ша, лув гун зани...

РИКИЗ...

Пузарриз хъвер гана, садаз чир тийиз
Накъвар селлер хъана, къеняй авахъиз,
Булахар саф тир ви – илгъам алахъиз...
Ятар бул ятIани, къуразвани вун,
Часпаррин къеневаз, цIразвани вун?

Бахтарин гуьгъуьна галтугарна зун
Галудна, и чандик кутуна зурзун,
Амачни захъ галаз жузун – качузун?
Гъамари, нехиш тваз, хразвани вун,
Часпаррин къеневаз, цIразвани вун?

Гъарда вичиз чидай са затI акална,
Ваз нефес къевез тунач, дакIар агална,
КуьцIенвай тандикай кIвалакI акъална,
ЦIай квачиз ифена, чразвани вун,
Часпаррин къеневаз, цIразвани вун?

Къуд патахъ килигиз хвенани абур?
Са кIвач вилик хъана валай ви сабур,
Жуваз жув такIан яз – къена такабур,
Гила пашманвилив ргазвани вун,
Часпаррин къеневаз, цIразвани вун?

Квалахдин юлдашрикай кхын са акван асант кар туш – ина жавабдарвал иллаки члехиди жеда. Идалайни гъейри, заз вичикай ихтилат ийиз кланзавай пешеда – журналиствилини пешеда – инсанриз аквадай иер, гъейран ийидай ерийрилай, таквадайбур, четинвал авайбур гзаф я эхир. Ина «незвай фу» гъихтин четинди ятла, макъала, сюжет арадал гъун патал гъикъван азабар акъалтзавайди ятла, журналистдила гъейри маса низ чида? Амма гъикъван четинди ятлани, садра и пеше хкягъайда ам гуьгъуьнлай са члавузни гадардач. Гъихтин адлу къуллугъар теклиф авуртлани, журналистдивичин рикла ацукънавай пеше гъилляй вегъедач. Журналистикадикай, яргъал члугур уьзурдивай хъиз, азад хъун четин я, ам инсандин уьмуьрдин макъсаддиз, манадиз элкъведа. А пешедин иеси гъамиша вичин алакунрин ери, дережаяр хкажиз, вичизни, масабурзни вичин пеше виридалайни важиблуди тирди субут ийиз алахъда. Ина квалахзавай инсан уьмуьрлух, галат тийиз гъахъвал жагъурунин, эгер ихтилат садан къисметдикай, етим аялрикай физватла – регимлувилиз эвер гунин рекъе жеда. Гъавилляй журналистар халкъдинни гъукум гъиле авайбурун арада арачияр жезва, гъукумдив жемиятдин дерди-бала ва четин месэлаяр агакъарзава.

ВИРИДАЗ АКВАДАЙ ПЕШЕ

Журналдин макъала кхъиз гъазур хъанвай чаз ингъе гъа ихтин журналист жагъана. Ам гъа чи рикле авай хъгинди хъана. Чна авур ихтилатар чаз къведазни чпикай хабар авай месэлайриз талукъбур, чаз къведазни танишбур тир.

Хатимат Мегъамедова РГВК-дин милли члаларалди гузвай передачайрин редакциядин шеф-редактор я. Къилинди, заз чир хъайивал, ам я хъи, и редакциядиз исятда хъиди хъанвай милли члалар хуьнин месэладкай хабар я. Ина передачайра милли искусство, сивин яратмишунар, Дагъустандин халкъарин къетлен милли адетар гегъенш къатариз райж авун патал зегъмет члугъазва.

Адетдин, дагъви члехи хизанда хана, члехи хъайи Хатиматаз гъар са кас патал хайи дидед члалахъ авай метлеб, ам риклелай ракъур тавунин, хуьнин важиблувал лап хъсандиз чизва. Ада вичи ихтилат авурвал, мектебда клелдай йисара ам гъамиша виридан вилик къиле жедай, вичин хиве тур са кардивайни ам къулухъ жедачир.

Дагъустандин университетдин урус ва дагъви члаларин отделени акъалтларайдалай къулухъ, 1999-йисан

гъулгъулайрилай вилик хъиз, Хатимат вичин хайи Ботлих райондиз хтана, ина ам 2-нумрадин цлийиз эцигнавай, къулай мектебда тарсар гунив эгечина. Вири санал ина 10 йисуз зегъмет члугуна. А йисар Хатимата къе виридалайни бахтлугур ва вичиз шадвал гайи йисар яз гъисабзава. Ам вичин квалахдал ашукъ тир, аялризни ам, чпин жегъил тербиячи ва муаллим, кландай.

–Зун гъа сифте къилелай квалахдин юлдашрик акахънай, белки, жув члехи хизанда хайивилляй тиртла, - лугъузва Хатимат Мегъамедовади. – Бубади, Нурудин Халидовича, уьмуьрлух хуьруьн советин председателвал авуна, дидеди Султанат Патхуллаевнади, яхцлур йисуз мектебда сифтегъан классриз тарсар гана. Чун хизанда вири муьжуьд вахни са стха авай. Вирида къилин образовани къачуна, уьмуьрдин рекъер, пешеяр хкягъна. Чун чи мурадрихъ агакъунин себеб чи диде-бубадин дуьз тербия, акъуллу несигъатар я.

Хатимата вичин баде, халкъдин маниярни риваятар гзаф чидай Патимат Сурхаева риклел хкизва.

- Ам адетдин, клел-кхъинни течидай дагъви дишегъли тир, - лугъузва Хатимата. - Итимрихъ галаз

барабар зегьмет чІугвадай, чаз, вичин невейриз, гзаф къадар негъилар, риваятар ахъайдай, чак виликан заманайрин дагъвийрин игитвилин, хайи чил кІан хъунин руьгъ кутадай.

- Ингье гъа ихътин шартІара чІехи хъайи зи рикІни жуван дидед чІалал, халкъдин сивин яратмишунрал, жуван ватандал ала, - алава хъийизвай Хатимата. – Гъа идахъ галаз сад хъиз чи виридан рикІе савадлу, къилин образовани авай инсанар хъунин мурадгъатна: и кардилаи чи гележегдин къисметар, чун дуьньядиз килигунин, ам къатІунин тегъерар аслу я эхир.

Хатиматан уьмуьрдин вири агъвалатар хайи хуьруьхъ, райондихъ галаз алакълу я, на лугъуди, ам инай санихъни фенвайди туш.

- Зун гъамиша чІалахъ тир хъи, гъиниз фейитІани, эхирни зун гъа иниз хквен хъийида, - хиве къазва Хатимата. Ина адаз хсуси бахт жагъана, ина адаз пуд велед хъана.

Гъуьл Агъмед адан даях, уртах хизандин къил, рикІин дуст, сирдаш я.

- Гена хъсан хъана, - лугъузва ада, - чун са фикирдал

Журналист Хатимат Мегъамедовади вири Дагъустанда рекъер атІана. Адан рикІе дидед чІалан михъивал хвенвай, бубайрин адетар, ацукъун-къарагъун амай, ватандихъ цІигелвал ийизвай чи ватангъелияр дуланмиш жезвай Туьркиядиз фидай мурад ава.

алай инсанар хъана. Зи хизанда виридаз зи пешедин къадир ава, адаз гъуьрмет ийизва. Агъмед за ийизвай кІвалахдин нетижадиз къимет гудайди я, заз адан фикир важиблу я, за адан меслятрикай менфят къачузва. Ам чи милли чІаларин месэлайрин гъавурда лап хъсандиз авазва. ГъвечІи халкъарин чІалариз дуьньяда гъихътин къурхулувал аватІа, абур квахъуни квел гъидатІа, адаз чизва.

Авайвал хиве къуртІа, зун жуван рикІе авай мурад-рихъ, фикирдиз къачунвай крарихъ агакъунин себебни заз гъамиша меслятар гузвай зи гъуьл Агъмед я.

Чун Магъачкъаладиз куьч хъайила, чи уьмуьрдин шартІар дегиш хъана. Райондин администрацидин къилин заместителвал ийизвай Агъмедаз Магъачкъалада республикадин финансрин министерствода кІвалах хъана.

Мектебда кІелзавай пуд аял, гъамиша мугъман-итим галай кІвал... Амма и вири дердияр къиле тухуникай Хатимат инжиклу жезвачир, кІвалел адан рикІ алай. Идалайни артух, адан мурад илимдин рекъе чІаларал машгъул хъун тир.

- Зи рикІел зун сифте яз Россиядин илимрин академиядин Дагъустанда авай илимдн центрдиз фейивал алама, - суьгъбетзава Хатимата. – А чІавуз чІаланни литературадин институтдиз регъбервал академик Гъажи Гъамзатова гузвай. Ада заз ина кІвалахни гана, руьгъни кутуна. Сифте корректор, ахпа таржумачи, фольклордин отделда илимдин цІийи къуллугъчи – ибур илимда зи сифте камар тир. Гъ Гъамзатова заз

литература веревирд ийидай хиле кІвалахдай мумкинвал гана...

Хатимата рикІ алаз ва гъевесдивди кІвалахзавай. Царба-цар таржумамайрай ада Дагъустандин шаирринни писателрин, классикрин эсерар таржума ийизвай. Са тІимил вахтундилаи ада кандидатвилин диссертацияни хвена, илимдин центра адаз лайихлу къиметни гана. Гъа чІаварилай Хатимата ГТРК-дихъ галазни кІвалах ийиз гатІунна, сифте – штатдилаи къецен къуллугъчи яз, гуьгъуьнлай адаз вичин и цІийи везифаяр хуш хъана, ам кІвалахда гъатна. Амма илимни ада къерех авунвачир...

- Гзаф крар заз радиода кІвалахдай чІавуз чир хъана, им пешекар журналиствилин чад тир лагъайтІани жезва, - хиве къазва Хатимата. - Зи рикІел аваррин радиода гзаф йисара кІалах авур пешедин устад Рамазанова Патимат лап хъсандиз алама. Ада зал гзаф крар ихтибар авунай, за урус ва аваррин классикрин эсерар таржума ийизвай, абур радиодай кІелзавай, редакциядин тапшуругъар къилиз акъудзавай.

Гъа икІ за къуд йисуз радиода кІалахна. А чІавуз ГТРК-дин чІехиди Мегъамедбег Агъмедов тир, ада заз маса кІвалах теклифна ва мад маса санани алава кеспидал машгъул тахъунин шартІ эцигна. Адаз зи хиве гъикъван еке везифаяр гъатдатІа, хъсандиз чизвай къван! Им 2014-йис тир. Зун рази хъана ва цІийи кІвалахдив гатІунна, цІийи инсанрихъ галаз таниш хъана. Гъа икІ гъамишалугъ яз за жуван уьмуьр телевиденидихъ галаз алакълу авуна.

За Хатиматавай ругуд чІалалди передачар гъазурзавай редакцияда зегъмет чІугун четин яни, лагъана хабар къуна.

- Еке жавабдарвал гъатзава хиве... Милли чІаларин передачар эфирдиз хемис йикъара гузвайбур я. Са гъафтедин къене журналист неинки вичи гъазурай видеолентиниз тамашиз, гъакІни суьгъбетар кхъизни агакъун лазим я. Гъяззавай месэлайрин манани хъиди, жемятди, пешекарри, алімри вилив хуьзвайди, марагълуди хъунни лазим я.

Шеф-редактордин иллаки рикІ алайбур дагълух районриз, хуьрериз, анин агъалийрин месэлайриз талукъ темаяр я. Хатимата хиве къазвайвал, адаз яшлу дагъвийрихъ галаз суьгъбетар авун, абурун гафуниз, рахадай тегъердиз яб гун, ацукъун-къарагъуниз килигун хуш я.

- Бес куьне гъикІ фикирзава, - туьнтвал кваз лугъузва Хатимата. – Чи милливилин лишанар акваз-акваз квахъзва, дагъвийрин тербиядин къетІенвиллиз фикир тІимил гузма.. Им лап гъайиф къведай, гъатта рикІ тІарзавай кар я...

Адан фикирдалди, Дагъустандин гъар са халкъдин тарих – санал вири чи руспубликдин зурба, баркаллу тарих я. Ада Шамил райондин Гента хуьре муаллим Мегъамед Алхасов игит яз чпи гъазурай са филмадкай ихтилат ийизва. Ада мектебда пудкъад йисуз зегъмет чІугуна – гъа имни фикир желб ийидай дуьшуьш я! Бес и касдин тербиячивилин тежрибадихъ гъихътин зурба метлеб ава! Адан сивяй акъатзавй гъар са келима ван хъайи ,ада тарс тухузвай жуьре акур чІавуз, вак

и декъикъяр даими авун патал мадни артух гевес акатда. Ада тарс тухунин къайдаяр ваз методикадин са ктабдаини жагъидач.

Хатимата мадни Къизилнорт райондай тир Сарат Муьгъуьдиновадикай, 45 йисуз дидед чІалан тарсар гайи муаллимдикай ихтилат ийизва.

- Ваз ада тухузвайди тарс хъиз ваь, классда авай аялар вири санал гваз физвай сиягъат хъиз жеда. А сиягъатда чаз ватандин алатай девиррин тарихарни, пакагъан йикъуз чи ватандин, халкъарин ва чІаларин къисметар аквазвайди хъиз жеда.

Вичин передачаяр патал Хатимат гъа ихътин, чеб мяденда жедай къизилдин кІусар хътин, къетІен, надирлу игитрихъ къекъвзва. Вичи абурукай вири дагъустанвийриз ихтилат авунал ада рикІивайни дамахзава. Хатимата «На виду» передача вичи тухузвайди я. Ина ада вичин гегъенш чирвилер, пешедин рекъяй устадвал, вичин игитдикай марагълудаказ суьгъбет авунин алакьунар къалурзава.

- Вуна са касдиз студиядиз теклифна, суьгъбет кудиз хъайитІа, а передачадин дережа, ада килигзавайдаз ийидай таъсир ам кыле тухузвай жуналистдилаь гзаф аслу я, - лугъузва Хатимата. - Вуна а передача гъазурун патал неинки игитдин «тарих», передачадин мана-метлеб рикІив агудзава, гъакІни игитни, килигзавай тамашачиярни сугъул тийидай суалар гъазурзава, вуна ви гъилералди монтажни ийизва, звукорежиссердин, бязи вахтара гъатта оператордин везифаярни тамамарзава.

Хатиматан рикІе гзаф крар ава. РикІ алай кеспидивай къакъатун адан гъич фикирдизни къевезвач. Ада гъисабзавайвал, ина кІвалах авун – адан бахт я, гъакІни ГТРКдин регъбер, журналистрин вилик пад са чкадални къан тийидай Елена Тагъирова вичин чІехиди хъунал ам гзаф рази я. Сада-садаз куьмек гун, сад-садан гъавурда хъун, меслятвал, ислягъвал – ингъе и рафтарвилер редакцияда къилинбур я.

Баъсарагъ авай шаир, марагълу суьгъбетчи, таржумачи, режиссер, хайи чІаларин ад хкажзавай, и месэладай гзаф передачаяр гъазурна, эфирдиз гайи Хатимат Мегъамедова республикада неинки журналист хъиз, гъакІни жемиятдин месэляяр гъалуна иштиракзавай дишегълихъизни машгъуря. Имукъвара Шииратдин Театрда адан юбилейдиз талукъарнавай мярекат кыле фена. Ина ада шиирар кІелна, вичин кеспидикай марагълу ихтилатар авуна. Хатимат Дагъустандин Игит, Къизилдин Гъетинин сагъиб я.

Хатимат вичин хизандани бахтлу дишегъли я. Адахъ пуд велед ва вад хтул ава. Рушарикай чІехиди, Асият, финансист я, гъвечІида Москвада Халкъарин Дуствилин университетда кІелзава. Хва Алиасгъабани, бубади хъиз, вичиз финансистдин пеше хкъягнава.

- Бахтлуя ни зун, жузазва куьне, - лугъузва Хатимата. – Эхъ, зун бахтлу я!

Адан гъа и жавабда вири ава...

Айшат ТАЖУДИНОВА

Зенг

Иифен секинвал пад ийиз, телефонди ван авуна. Икъван геж адаз анжах тек са касдивай зенг ийиз жедай.

– Гена вуна жаваб гана! – рикІ чкадал хтайди хъиз лагъана а къыляй итимди.

«Эхъ, за жаваб гана», - жува-жувакди лагъана жегъил дишегълиди.

– Хийрар, азизди, - азиат алайда хъиз лагъана а къыляй.

« Азиз-ди... . » – са гынай ятІани яргъай атайди хъиз, гагІунна, ван дишегълидин хура секин хъхъана.

– Заз гена фад зенг ийиз кІанзавайди тир, амма чун икърар хъанай къван: чи крар къайдадиз хкведалди сада-садаз зенгер ийидач. Ви рикІел аламани?

«Алама. Ам ви икърар тир. Абур ви крар тир...», - гъа виликдай хъиз, вичи-вичикди, рикІяй лугъузвай жегъил дишегълиди.

– Месэляяр тадиз завай гъялиз хъанач, сагъ са йис лазим атана. Амма гъакІани заз зун гъазур тушир хъиз авай, гъавилай зун, жувай къыл акъудиз кІанз, масанихъди куьч хъанай.

«А йис за гъикІ акъуднатІа ваз чир хъанайтІа...»

– Авайвал лугъун, сифте вахтара вун зи рикІел къериз-цІаруз къведай. Ви рикІел аламатІа, чна чаз анжах рикІе авайвал вири лугъудайди тир.. ГъакІ хъайила, яб це.

Зун жуьреба-жуьре уьлквейра, шегъерра хъана, вишералди, агъзурралди инсанар акуна, таниш хъана. Бязи вахтара за жуваз лугъудай: ингъе зун къекъвезвай бахт! Амма гъар сеферда са вуч ятІани заз бес жезвачир, са куь ятІани заз жув бахтлуди яз гъисс ийиз манийвал гузвай, куь ятІа, зун гъавурда акъазвачир...

Амма вахтар алатурдавай зун генани гъавурда акъазвай хъи, зи рикІе кІеви чка къунвайди вун тир, вун тир зун гъиниз фейитІани, рикІел алатІани, вакай кІусни фикирзавачІани, захъ галайди.

Сифте и карди заз хъел гъизвай, зун жуван рикІяй вун акъудиз алахънавай. Амма са юкъуз зун гъавурда акъуна хъи, зун вахъ къекъвезвайди я! Чара шегъеррин куьчейра, инсанрин арада за вун жагъурзавай. Эхирни заз зи гъакъикъи бахт, зи эвелни эхир анжах тек са вун тирди, анжах тек са вун заз герек тирди чир хъана. За ви патав гъерекатна...

«Гъерекатна? Къве йисни алатнавач эхир! Вуна завай за къанни пуд варзни къуд югъ гъикІ акъуднатІа, гъич хабарни къазвачни? Жузуз, за ваз жаваб гуда. За ваз вун авачиз ичІи хъайи кІвалин пипІяй-пипІиз физ, рикІин дарихвилер гъикІ авунатІа лугъуда. Гъафтейралди куьчедиз экъечІ тавур йикъарикай: заз инсанрин юкъвай вун, ви вилер, ви хъвер таквадайди, ви ван тежедайди чир хъун залаан тир. Жуван рикІ алай шегъер, ана вун авачирвилай, заз дакІан хъанвай. Зун виридаз акси яз –

инсанриз, шегърдиз, заз тларвал гузвай вири алемдиз – амукънавай.

Эхирни зун маса шегърдиз куъч хъана, им жува-жува хъай катун тир, им жувакай жуваз киче хъун тушир...

Зун са касдизни течидай шегърдиз куъч хъана. Гъич чин тийидай инсанривай заз куъмек жагъана. Жува вири-далайни мукъвабур, багърияр я лагъай ксаривай жагъун тавур куъмек заз абурувай жагъана. Им ажайиб гъисс я: чара ксарикай мукъвабур, мукъвабурукай чарабур хъун... На лугъуди, вун къве умуър тухуниз мажбур хъанва: са умуър маса умуърдалди давам жезва...

А виликан умуърда за вири туна. Вири ана гадарна, амма сад завай гадариз хъанач – и умуърдани зи вил вун элкъвена хтунал хъана.

Заз вун къвалав гвачиз умуър кечирмишиз чир хъана – кваллах ийиз, мугъмандиз физ, раказ, хъуьрез... Амма риклин дериндай гъар са декъикъада зи вил вал хъана...

Зи нумрадиз виликан умуърдай заз хуш тушир зенгер къвезвайтлани, за нумра гъа виликанди тунай – им зунни вун галкIур хъувунин мумкинвал гузмай тек са зелил гъал тир. Эгер ваз зун жагъуриз кIан хъанайтIа.

Лап рикI тIар ва дарих хъайи декъикъайра за ви нумрадиз зенг ийидай: заз чизвайтлани, вуна ви телефондин нумра, «зун хъфизва» лагъана, завай къакъатай гъа-гъа юкъуз дегишарнавай.

Зун ваз иллаки важиблу гафар лугъуз агакъначир. Гила, ваз чидатIа, за а гафар лугъун тавунал зун шад я. ЛагъанайтIа, вуна ви хиве авай буржи гъиссна, чи хизан хуьз алахъдай – им зинни ви арада жедай еке таб жедай. Заз таб ийиз, вун ваз кIани рекъера хъун давам жедай.

А чи виликан умуърда зи Алемдин юкъни-юкъ вун тир, зун гъакIан са гъвечи, вал яргъарай элкъвезвай планета тир – вуна мердвилелди заз а ихтияр гузвай! Гила вири масакIа хъана. Гила зи Алемдин юкъни-юкъ масад, гъатта зинни, винни умуъррилай важиблуди ва багъади, хъанва, адалай гъейри заз мад маса са касни герек туш».

– Играмиди! Заз чизва, вал зун сеbeb яз, гзаф четинвилер акъалтна, амма ви вил захъай атIанач, имни заз чизва... Са гаф къванни лагъ!

– Вун... Куън гъалатI хъана! Геже хийир!

Дишегълиди телефондин трубкадин къалпагъ ахъайна, анай симкарта акъудна, къетIивилелди ам юкъвалай хана.

– Дидееее... - патав гвай кIвалай адан йисни зур хъанвай бицIи хцин ван акъатна.

Аялдин пелез вижеваз гъекъ акъатнавай, виликан ифинни аламачир.

– Ксус, зи кIватIаш, - дишегълиди ахварал хъфей хцин акъалнавай вилериз теменар гана. – Ксус, зи бахт. Заз киче крар гила вири алатна. Чун сагъ хъхъана. Къведни.

ЗИ ИГРАМИ КЪУЪЗЕКАР

Алай девирдин агъалийриз яшайишдин рекъяй куъмекар агудай къурулушда зегъмет члугвазвай къуллугъчийрин гъар йикъан зегъмет акур члавуз, вун са кардин гъавурда акъада: чарадан тлал-квал вичиндай къадай, гъакъисагъвилелди чпин везифаяр тамамарзавай, рикле регъим авай и дишегълийриз вуна «сестра милосердия» (начагъбурухъ гелкъведай, регъимлу вахар) лугъудай. Регъимлувал – абурун пешедин асул мана я. Абурун тек амукубай, мукъвабурун къайгъударвал агакъ тийизвай, мукъвабурун ерли амачир къуъзуь ва начагъ инсанрихъ гелкъвезва. Вири патарихъай абуруз куъмекар гузва.

Хадижат Муртузалиевади и къурулушда кваллах ийиз 25 йис я. И къурулушдин къуллугъчи хъуниз адан руьгъдин къетленвили, регъимдив ацланвай рикли мажбурнай.

Къуъзуь ва набут агъалийриз яшайишдин рекъяй куъмекдай Центрдин зеведишдин гафарай, Хадижат и тешкилатдин виридалайни хъсан къуллугъчийрикай сад я. Идан патахъай Хадижатан къайгъударвилек квай инсанрин ва абурун мукъвабурун патай авай фикирри, абурун алхишри, министерстводини Центри адаз гайи гъуьрметдин Грамотайри шагидвалзава.

... Хадижат члехи хизанда хана, члехи хъайиди я. Аял члавуз, вири рушари хъиз, адани медсестравилин пешедикай фикирар ийидай, адан къугъунрин манани гъа и «везифайрикай» ибарат тир: руша вичин гъвечли вахар-стхаяр «сагъардай», абуруз «рапар ядай». Амма Хадижат лап фад диде авачиз амукуьна – рушан ирид йис тир члавуз

– Куь аялвилин мураддин гъавурда гъатиз четин туш. Амма, виридаз чидай кар я, икъван четин пешедал куь рикли хъун гъуьрмет авуниз лайихлу кваллах я. Гъа са члавуз ида суаларни арадал гъизва. Куь кваллахдикай ихтилагавуртлажедачни?

– Чи кваллах, дугъриданни, регъятди туш. Кваллахдин тайин вахтни везифайрин сергъятар чаз авайди туш, ял ядай, суваррин йикъарни къериз-царуз аквазвайди я. Чун гъакли физ, куъмекдиз игътияж авайбурал къил члугуна хкъвезвайди туш. Чна къуъзуьбур поликлиникадиз, туьквендиз, аптекедиз гъаз физва; кваллерин коммунални пулар гузва, къуъзуьбурув

агакуьн лазим тир къезилвилерин патахъай идарайриз физва.. – гъа и жуьредин гзаф везифаяр ава...

– За фикирзавайвал, куь кваллахда четинди къуъзуь инсанриз гъакъикъи куъмекар гун, абурун игътияжар ва дердияр тамамарун туш, а къуъзуь инсанрин кстахвилер, абурун къилихрин назиквилер я. Къуъзуьбурун, начагъбурун ихътин къетлен истемизшунриз гъатга лап мукъва ксаривайни гъамиша дурум гуз жедач. Квелей и кар гъикли алакъзава, Хадижат?

– Сифте нубатда за лугъун хъи, зун, гъа вири мусурманар, дагъустанви-яр хъиз, къуъзуьбуруз къетлендаказ

хизандивай гъамишалугъ яз диде къакъатна. Лап гъвечли кве аял, кве къветхвер гада, гъеле къеплина амайбур тир. Хадижата муьжуьд лугъудай класс акъалтларай йисуз адан бубани рагъметдиз фена. Аялар бадедин гъилел аламукъна. Члехи стхадиди агакъзавай вахар шегъердиз келиз ракъурна-чир. Медицинадин училище уьмуьрлукъ Хадижатан мурад яз амукуьнай, амма къисметди ам гъа и пешедиз ухшар авай кваллахдив агудна.

Хайи Бабаюрт районда гъа и вахтунда кардик кутунвай яшайишдин рекъяй куъмекар гудай къурулушдин идарадиз ам дуьшуьшдай акъатайди тир: Хадижата декретдин отпускдиз фенвай вичин стхадин сусан чкадал кваллахиз хъанай. Амма са тлимил вахтундила и четин, амма регъимдив ацланвай везифайрик адан рикли кклана, ам гъавурда акъуна хъи, и кваллахди адан руьгъдиз разивал гузва.

Къуд йисуз районда кардик квай къурулушда зегъмет члугур жегил руша и рекъяй вижевай тежриба къачуна.

Къуд йисалай Хадижат гъуьлуз фена, хизан Магъачкъаладиз куьч хъана, Хадижата Геронтологиядин центрда кваллахиз гатлунна: и центрдин патав начагъбуруз, набутриз чпин квалера куьмек ийидай къуллугъ ачухнавай. Гуьгъуьнлай шегъердин вири и жуьредин къуллугъар санал кватлна, къуъзуь ва набут агъалийриз яшайишдин жигъетдай куъмекар гудай къилдин Центр ачухна, гъа ина Хадижата къецин йикъалди кваллахзава.

Чна квез Хадижат Муртузалиевадихъ галаз авур суьгъбет теклифзава.

гъуьрмет ийиз вердишарнавайди я. Жуван мукъвабурузни, гъакли маса вири къуъзуьбурузни.

Гъелбетда, къуъзуь инсанар, гъа вири яшаринбур хъиз, гъар жуьредин къилихринбур жеда. Залан хесетринбурни ава, чпин амалар эхи ийиз тежедай хътинбур. Абурушандакъар ийида, кар авачиз хкуькъда, вуна авур кардал разивал ийидач. Ахътинбурни ава хъи, ви чиниз килигиз мили хъверда, къуллукъ хъай ви кваллахдила арзаяр ийида. Къанни вад йисан девирда заз жуьреба-жуьре къилихрин къуъзуь инсанар акуна. Садбуру вун къарайсуздаказ вилив хуьда, атай члавуз шадвалийида, чпин яргъи ихтилатриз за ацукъна яб

гун тIалабда. Абуру гъавурда акъадач хъи, заз акъван вахтар авайди туш, за къил чIугуна кIани къуъзуьбуру мадни ава эхир...

Амма заз абурукай хъел къведач, я завай абурун кефини хаз жедач, жуван наразивални абуруз къалуриз жедач. Адет яз, абурун шандакъриз зун гъевчIи аялрин амалриз хъиз килигда, аялриз чна гзаф крар гъалал ийида эхир. Зун гъавурда ава: и къуъзуьбурукай гъар садан къуънуьхъ вичин къисмет, гъатта бязи вахтара къияматдин къисметни, гала. Заз анжах маса ксарин гъавурда акъаз четин я, чпин дидебубадив, чпин къуъзуьбурув къадирсузвилелди эгечIдайбурун. Абурухъ гелкъуьн, абурун къайгъу чIугун чи виридан хиве авай буржи я. Закай рахайтIа, зун жуван къаюмвилик къвай къуъзуьбурув кIанивилелди, рикIин миъивилелди эгечIзавайди я, абуру заз жуван хайибур хъиз багъа я. Бязибур патал зун и чилел алай-алачир тек са мукъва кас жезва эхир...

– ГъакI ятIани, заз чизва – и кIвалахдиз дурум гуз тежедайбурни гзаф ава: кIвалахдин тайин вахт, ял ядай ва суваррин йикъар авач. Залан пеше я... Амма, заз аквазвайвал, квез и кеспи хуш я!

– ЯцIу гафар лугъуз заз кIандач, амма заз жув са низ ятIани лазимди яз гъисун хуш я, заз и карди шадвал гузва.. Зи къуъзекривай заз йикъанни йифен гъи вахтуна хъайитIани зенг ийиз жеда. Са сеферда са къариди йифен сятдин пудаза заз зенг авуна, без вич алуькна, къарагъиз жезвач лагъана. КIвалин ракIарин къвед лагъай куьлег къуншидивай къачун меслятна. Гъелбетда, за адан патав чукурна, къунши ахварай авудна, ракIар ачухна, тади куьмекдиз эверна, къари духтурханадиз тухвана. Адан кIвач ханваз хъана. Духтурри тади гъалда къуъзуь дишегълидин кIвачел гипс эцигна...

ИллакикъетIен къайгъударвилелди зун чпихъ касни амачир къуъзуьбурухъ гелкъвез алахъда – зун абурухъ амай тек са аманеви я эхир... Абуруз за жезмай къван еке фикир гузва.

Зи участокда касни амачир къуъзуь са дишегъли авай - Насимова Маргарита Савиевна. Шегъерда адаз кас амачир, авай са руш Москвада дуланмиш жезвай, вични яшлу ва начагъ тир. ЦIийи йис алуькдалди вилик зун адал къил чIугваз фена. Ам лагъайтIа, ифинар акъалтна, пис гъалда аваз къатканва. За тади куьмекдиз эвер гана, духтурханадиз тухвана. Дубур иринламиш хъанваз, тади гъалда операци авун

лазим атана. Операци авуна куьтягъ жедалди йифиз зун гъана амукъна, пакамаз гъанай кIвалахал чукурна. Маргарита Савиевна кIвализ ахъай хъувурлани, зун гъар юкъуз адан патав физ хъана: къве гъафтедин къене хер кутIуниз, къаридиз тIуьн гуз, рапар ягъиз, гелкъвез хъана. Гъелбетда, икI лугъудайбурни авай: ви акъван крар куьз герек я, ваз артух мажиб гузвай кар авач хъи... Бес начагъ, къуъзуь инсангъакI гадардани? Адаз килигдай маса кас шегъерда авачир эхир. Руш атана. Къве гъафтеда амукъна, амма адакай хъайи куьмек авачир, ам вични кефсузди тир. Руш элкъвена хъфена, зун мад къаридихъ, ам кIвачел ахкъалтдалди, гелкъвез хъана. Гъикъван

арзаяр ийида: вахтеуз вяеда кIвализ зенгер атай чIавуз, кIвале авайбуруз хъилер къведа, чIугвазвай зегъметриз килигдай мажиб авач лугъуз наразивалда. Заз зи гъуьлуьн патай ахътин гафар садрани ван хъайиди туш. Акси яз, ада гъисабзава хъи, дарвиле авай къуъзуьбуруз, начагъбуруз жувалай алакъдай куьмек авун гъар са инсандин хиве авай кар я. Вучиз лагъайтIа, вуна авур хъсанвилер са вахтунда элкъвена вав ахгакъ хъийида. Ихътин хъсанвал авун инсандин къуллугъдин буржини яз хъайила, адан хиве мадни еке жавабдарвал гъатзава, лугъуда Мегъамеда. Гагъ-гагъ ада зун начагъ хъанвай, тади куьмек кIан хъанвай къуъзуьдан кIвализ вичи рекъе твада,

алхишар ада заз авунай хъи! Гъикъван ам залай рази тир!

– Жуван рикIин чимивал, регъим чарабуруз икъван харжзавай квез жуван хизандиз, мукъвабуруз, багърийриз фикир гудай вахт амукъзавач жеде. Абуру квелай нарази жезвачни?

– Зазни гъуьлуьз жуван веледар хъанач, амма им чун кIвале тек амукъзава лагъай чIал туш. Захъ гзаф стхаярни вахар ава, абурун гъар жуьре яшарин балаяр дагIана чи кIвале жезва. Зи гъуьлуьзни еке тухум ава. Чун вири са еке хизан хъиз яшамиш жезва. Гъелбетда, заз абурукай гъар садаз артух фикир гуз кIандай, амма гъамиша акI ийиз зун агакъзавач. Зун жуван уьмуьрдин юлдаш Мегъамедалай гзаф рази я. Ам регъимлу инсан я, ам за кIвалахдал ийизвай алахъунрин гъавурда ава. Зи кIвалахдин юлдашрикай бязибуру

эгер зун ана йиф ийиз амукъдайвал хъайитIа, хъелтатана, элкъвена къилди кIвализ хъфида...

– Яшлугуруз яшайишдин жигъетдай куьмек гуниин къурулушда кIвалах ийиз кIанзавайбуруз куьне вуч меслят гудай, Хадижат?

– За абуруз сифте нубатда жуван мумкинвилериз килигун, инсанрихъ галаз авай жуван рафтарвилер, кълихараннамишун меслят ийидай. Ина векъи рикI авай, регъим, сабуру авачир, кагъул, вич-вичиз зурбаз аквадай инсанривай кIвалахиз жедач. Ва, сифте нубатда, абуру инсанрал рикI алай, а патал алайдан дердида, гъавурда акъадай ксар хъун лазим я. Герек, вун инсандин гъавурда акъан. Адаз куьмек ийиз кIан жен...

**Сугъбет авурди
Эльмира ИБРАГЪИМОВА я.**

АЯЛАР ХУЬХ

Лифер кьугъваз вили цава,
Чи аялрин хъвер кьилеллаз;
Экуь тир цав, михьби гъава,
Къисмет хъурай Рагъ, Варз галаз.
Миллионрин заз къвезва сес:
«Эй, Инсанар, мягъкем акъваз!
Дяведикай, дарвиликай
Гъар са риклин тарвиликай,
Аялар хуьх баладикай!»

Экуьн сегьер – билбилрин ван,
Рагъ экъечДа хъуьрез-хъуьрез.
Гъар са ничхир, гъар са гъайван,
И вахтунал тушни серес!?
Миллионрин заз къвезва сес:
«Эй, инсанар, минет я квез,
Дяведикай, дарвиликай
Гъар са риклин тарвиликай,
Аялар хуьх баладикай!»

Азиз диде, азиз буба,
Шадлубур куь аялар я.
Дуьньядилаь дяве туба –
Авун, кье куьн хиялар я.
Миллионри лугъузва кье:
«Ислягъ хъурай гъар са уьлкве!
Дяведикай, дарвиликай
Гъар са риклин тарвиликай,
Аялар хуьх баладикай!»

САЖИДИН САИДГЪАСОВ

СИЯГЪАТДАЛ РИКІ ХЪУН

Шамила идарада кваллахзава, ам къуллугъчи я, амма и карди адаз сиягъатар авуниз манийвалгузвач. Ам Дагъустандин вири районра хъана, Осетиядиз, Гуржистандиз, Карачаево-Черкесиядиз... фена. - 2007-йисуз чун, майдин суварар кыле тухун патал, са десте юлдашар са хуьруьз, дустунин патаф фена. А хуьр Табасаран районда авай. Чун маршруткада аваз Хучнидиз атана, анаини лазим чкадив къван кIвачи-кIвачи фена. Фидай рекье дуйшуьш хъайи ажайиб чкайри, къацу чуьллери, пак къветлери зун гъейран авунай.

Чун къабулай инсанрин мугъманпересвили зун генани тажубарнай. Исятдани рикеллама, экуьнахъ ахварай аватайла, зун къецел экъечIна, зи кIвачин къапар миьнавай! Куьне фикирдиз гъизвани? – ихтилатзава Шамиль Амирова вичин сад лагъай сиягъатдикай. – А чIаван сиягъатдикай амукъайди тек са шикил я, амма ам зи сифтегъан сефер тир, а сиягъатди заз гзаф таъсирна, зак вири Кеферпатан Кавказда къекъведай гъевес кутунай.

Вич феи чкайрай, рекьер-хуьлерай Шамила неинки ялавлу гъиссер, гъакI а чкайра яшамиш жезвай инсанрин, анрин тебиатдин гзаф гуьрчег шикиларни хкизва.

- Ви сиягъатар – рикI аладарун яни, кIвалах яни, ял ягъун?

- Вири санлай... Идарада кIвалахдайла, гъафте гъа са жуьреда акъатда, ял ядай йикъар лагъайтIа, зи азад вахт гъам я. Вацра садра-къведр зун чарасуздаказ са гъиниз ятIани фин, гъалар дегишун, «мефтледиз гъава гун» лазим я. Эгер санихъни фин тийиз хъайитIа, гагъ-гагъ заз жуван вахт бадгъавая серфзавай хъизни жеда.

Дагълара жувавай жув халисандаказ азад яз гъисс ийиз жеда. За гъатта жуван «къизил яш», къуьзуввал, къакъанлухра къаршиламуникайни фикирзава (хуьрезва)...

Исятда зи къилиз маса фикирни атанва – садрани дагълара тахъай инсанарни сигъатриз финал желб ийиз алахъзава. Абурун гъейранвал акун – им, гъакъикъатдани, са лезет я! Мисал яз, Гимридин туннегдай экъечIайла, гъатта гъавани са жуьре дегиш жеда. Эгер Буйнаксда марф къвазватIа, туннегдай экъечIна, Гимридиз акъатIа, ваз ана рагъ аваз акун мумкин я. Ингъе и чIавуз и ажайиб чкаяр сифте яз аквазвай юлдашар гала вахъ, абуру лагъайтIа, мадни еке аламатар аквадайдакай гъеле бейхабар я!..

Жувахъ галаз са фикирдал алай юдашрин десте кIватIиз са къадар вахт хъана. Инсанди вич рекье, четин макъамра гъикI тухузватIа, гъа и кар зун патал иллаки важиблу я.

Ина гъатта инсан хъсанди ва я писди хъунин меселани авач, ам вахъ галаз рекье фидани-фидачни - гъа и месэла важиблуди я.

Шиндакъ ийидайбур, са жизвидилай шел-хвалдайбур жуван дестедик за кутазвач. Ахътин инсанри муькуьбурувни ял ягъиз тадач. Къиле бегъемсуз фикирар авай инсан сеbeb яз гъалар чIур хъун мумкин я, гъикI хъи, инсанарни гъар сад вичин жуьреда нубатсуз къалабулук, гъарай-эвер твадайбур я. Месела, ахътин агъвалатар жезва хъи, дагъдин къакъан са чархал акъалтайла, квехъ галай дигегълийрикай садак кичI акатда, ада гъарайиз гатIунда: «Чун вири аватна рекъидайди я!». Ихътин макъамда нубатсуз теспача акатдай сад-къвед хъун мумкин я, бязи вахтара - гъатта са шумудни...

- Эгер ихътин рекъерикай-сиягъатрикай вуна са менфятни къачузвачтIа, абурухъ вуч метлеб ава?

- Эгер ваз кIан хъайитIа, гъар са кардикай метлеб хкудиз жеда (хуьрезва). Исятда зи рикел «Эверест» фильм хтана, ана са десте инсанар чилел виридалайни къакъан а дагъдал хкаж хъана, гзафбур а рекъера телеф хъана. Ингъе ана са къуьзуь инсан авай, адавай хабар къазва: «Куьне вучиз и кар ийизвайди я?», ада жавабгузва: «Вучиз лагъайтIа, чалай алакъзава». Гъавилияй мумкинвал, къуват авайла...

Зун и кардал вучиз машгъул хъанвайди ятIа, гзафбур гъавурда акъазвач. ГъикI ятIани са сеферда чун Гамсутл хуьруьз хкаж хъанай, исятда ам кас амачир дагълук хуьрерик акатзава. Феи чкайрин гзаф агъалийри чавай и кар куьз герек я лугъуз, хабарар къаз эгечIдай, абуру инсандиз ихътин сиягъатар гъакI итижлу хъун мумкин тирдан гъавурда акъазвачир. Ахпа абуруни чи дестедик экечIдай, вучиз лагъайтIа абуру чпи икъван гагъ чпин ерийрин къуд патан гуьрчегвилиз фикир ганвачир: чарчарриз, дерин кIамариз, живеди къунвай кукIушриз...

- Виридалайни гзаф таъсир авур, рикел аламукъай сиягъат гъим я?

- Эхиримжибурукай рикел аламукъайди Фий хуьруьз феи сиягъат я. Чун са куьруь вахтунда кIватI хъана, рекье гъатнай. Дагъдин кIаму рехъ чIурнавай, гъавилияй чна чкадал къван кIвачи-кIвачи фин къетIна. Чими, рагъ авай, апрелдин варз тир. Гъавайрикай виликамаз гузвай малуматризни килигнавай зун, марф къун мумкин тирдакайни хабар ганвай, амма цав миьни тир. Садлагъана чIулав цифер кIватI хъана, марф акатна. И вахтунда хуьруьв агакъдалдини цIуд километр мензил амай, къулукъ элкъвена, чав гъвай машиндив агакъдалдини - гъакъван. Чна виликди фин давамарна. Марф къвазвай дагъларай са сят къван рекъиз фена... А чIавуз чун вири хуьруь

Женщина Дагестана

На лезгинском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

П. З. АБАКАРОВА

ответственный секретарь

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

редактор русского выпуска

Г. А. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

С. Г. ПАРХАДАНОВА

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: J-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 29.04.2019.

Подписано в печать 23.05.2019.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0509. Тираж (3358) 522 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00368 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

— Ирина Нахтигаль — заслуженный деятель искусств РД, художественный руководитель Дагестанской государственной филармонии. Фото Эллы Гасановой; III — Работы Шамиля Амирова.

кършиламишной, чпин квалериз ху-тахнай, тубн-хун гана, динжарнай...

«Малум тушир Кавказ» проект-дихъ галаз алакьалу сиягьатни гзаф таьсирлуди хьанай. Чун йифиз, къваз-вай живедик, хтанай. Чаз, санихъни элкьун тавуна, жигъир къуна фин герек тирди лагъанвай. Йиф я, цифни ава, санайни экв-затI аквазвач. Чун шлакоблокдикай эцигнавай гъвечи са квалив агакьна, ам дагъдин тепедал алай. Чна чав гвай гъвечи пичиник цIай кутуна, жими хапIа гъазурна. Авайвал лагъайтIа, а чIавуз заз къаю пистади ганай. Экуьнахъ къарагъайла чаз акуна хьи, чун авай кIвал уьцен-вай къвалан къилел алай, чун атай жигъирдивай чапла патахъ лагъайтIа, дагъар галай. Гъавиляй чаз жигъир къуна алад лагъанвайд тир къван! Ихътин чкайриз хкаж жедай чIавуз, са тIимил нервийрикни квал акатда, амма жанавурдихъай кичIеди тамуз фидач эхир!

Ахпа чун улакьда аваз дагъдин вацI галай патахъ фена, а вацIал куьгъне кIарасдин муьгъ алай. Муькуь пата, варар хьиз тамухъ ахъа жедай, гуьтIуь кIам авай раг авай. И чкадиз «пачагъдин варар» лугъунни ийизва. Эхирни чун вирихъди фена. Ингъе чун Хурла-Кель вирив агакьна. Циф, гуьзел тебиат, а патални гъварикай раснавай къулай кIвал... Им гъич фикирдиз гъиз тежедай хътин аламатдин чка тир. Вире чан алай затI авач, гъавиляй анинядлап ми хьиди тир. И кIвале чун пуд юкъуз яшамиш хъана. ХинкIарар гъазурна, цIар хъувуна, тебиатдин шикилар, гъетери къунвай цаварин акунар видеодиз къачуна...

Шегъеривай-хуьреривай яргъаз акъатайла, вирикIе са гьихътин ятIани маса, къетIен гъиссер арадал къведа... Виривай яргъа тушиз фермани авай. Анани эквер авачир, ракъинин батареяр авай. Халисан тугъ хъваз, таза ниси нез, кицIерив къугъваз чун фермадал фидай...

- Вун гзаф чкайра хъана, инсанрихъ галаз ихтилатарна...

- Инсанар — им къилдин ихтилат я... Гъар сеферда, са гъиниз ятIа фейила, зун, дагъустанви, чакай нагъакъан фикиррал дуьшуьш жезва. Виликдай заз абурнагъахъ ихтилатар хьиз жедай, исятда за, а фикиррихъ галаз рази яз, лугъува: «Эхъ, чун гъахътинбур язни я». Им хъвер гъидай ва пашманни ийидай делил я. Эгер жемиятди, къилдин ксари чал илитIавай вири «чкалар» алудайтIа, чаз аквада хьи, юкъван гъалдин россиявидин месэлярни,

юкъван гъалдин америкавидин месэляяр хътинбур я. Вучиз ятIани, чун садзавай, агудзавай вири хъсанвилер чна гадарзава, миллетдиз ва я маса кардиз килигна жуван арайра тафават твазва, месела, икI лугъуз: «Ваъ, зун а вун хъгинди туш. Зун валай хъсанди я!». Вири къуватар дуствал хуьнин, умуми гаф, са меслят жагъурунин кардиз серф ийиз жеда эхир - ида хъсан нетижаярни гудай.

- Шикилар ягъунин устадвилин патахъай вуна вуч лугъуда? Вуна са гъина ятIа кIелнани? Курсара хъанани?

- И рекъай за куьтягъай курсар авач, амма и месэладай сад-къе ктаб кIелна. Им зи асул пеше туш эхир. Гъар са инсандиз дуьньязи вилерай акун патал за шикиларязава. Дуьньяда гъар легъеда вишералди, агъзурралди шикилар пайда жезва... Шикилрин надирвални гъиссерин къетIенвилерихъ галаз алакьалу я. Халисан суьретчи гъакьикъат вичин жуьреда чIугъваз алахъзава, шикилрин месэлани гъакIя. Къилинди ам я хьи, жувани хуси са вуч ятIани арадал гъин, жуван пайни кутан.

Янавай шикилди арадал гъызвай гужлу гъиссер, таьсир важиблу я. Инсан гуьрчегди, амма вич заз хуш текъведайди хъун мумкин я. Ахътин инсандин шикил заз мад сеферда хъиягъиз кIан жедай дуьшуьшар саки хъанач. Гъа и фикирдиз акси дуьшуьшарни жезва. Сиягъатарни гъакI я. Эгер са чкадикай разивилин гъиссер амуькьайтIа, зун аниз мад хъфиз алахъзава.

- Эгер ваз пулдин такъатрин жигъетдай гъар гъи сиягъатдиз хъайитIани рекъе гъатдай мумкинвал авайтIа, сифте нубатда вун гъиниз фидай?

- Им ширинлухрин туьквендиз са хара пул гъаз феи хъиз я: вири кIан жезва, амма вири нез жедач (хъуьрезва). За фикирзавайвал, зун Непалдиз, Перудиз рекъе гъатдай...

Авайвал лагъайтIа, Къиблепатан Америкадиз физни кIандай. Мачу-Пикчудиз килигиз, альпака гъайвандал гъил алтадиз кIандай. Гъар са гъайван вун реквизи алахъдай Австралиядизни физ кIандай (хъуьрезва). Гъелбетда, алай девирдин технологи-яни дегъ девирдин адетар какахъна-вай Япониядизни... 2020-йисуз ана олимпиада жеда, аниз фин зи мурад я.

**Ихтилат авурди
Мария ГЪАЖИЕВА я.**

